

Crteži i grafiti na katedralama u Šibeniku, Trogiru i Splitu

Ugrin, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:528403>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

Petra Ugrin

**CRTEŽI I GRAFITI NA KATEDRALAMA U ŠIBENIKU,
TROGIRU I SPLITU**

Diplomski rad

Split, 2015.

Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

**CRTEŽI I GRAFITI NA KATEDRALAMA U ŠIBENIKU,
TROGIRU I SPLITU**

MENTOR: prof. dr. sc. Joško Belamarić

STUDENTICA: Petra Ugrin

Split, rujan 2015.

Zahvala

Mentoru prof. dr. sc. Jošku Belamariću što je probudio moje zanimanje za ovu temu i ohrabrio me da se upustim u istraživanje. Hvala na ukazanom povjerenju, velikom strpljenju te na korisnim savjetima kojima me usmjeravao tijekom cijelog pisanja rada. Hvala djelatnicima Konzervatorskog zavoda u Splitu kao i djelatnicima katedrala u Šibeniku, Trogiru i Splitu na razumijevanju i pristupačnosti. Hvala Tei, mom drugu u nevolji. I za kraj, najveće hvala mojim roditeljima i braci te prijateljima/rodbini na beskonačnoj podršci i najčvršćim žincima na svijetu.

Chiquiti i Dariucciju

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Katedrala u srednjem vijeku	6
3. Grafiti u hrvatskoj povijesti	7
4. ŠIBENIK	8
4.1. Povijest Šibenika.....	8
4.2. Društvo u srednjovjekovnom Šibeniku.....	11
4.3. Šibenska katedrala	15
4.4. Crteži i grafiti na šibenskoj katedrali	19
4.4.1. Vanjski zidovi katedrale	19
4.4.2. Unutrašnjost katedrale.....	22
<i>Zidarske oznake</i>	22
<i>Natpisi i inicijali</i>	23
<i>Crteži</i>	25
5. TROGIR	27
5.1. Povijest Trogira.....	27
5.2. Društvo u srednjovjekovnom Trogiru.....	30
5.3. Trogirska katedrala	34
5.4.1. Zvonik katedrale.....	38
5.4.2. Vanjski zidovi katedrale.....	39
<i>Zidarske oznake</i>	40
<i>Natpisi, inicijali i posvetni križevi</i>	42
<i>Crteži</i>	44
<i>Grafiti trilja i šaha</i>	46
5.4.3. Unutrašnjost katedrale.....	48
6. SPLIT	54

6.1. Povijest Splita	54
6.2. Društvo u srednjovjekovnom Splitu	58
6.3. Splitska katedrala	60
6.4. Crteži i grafiti na splitskoj katedrali	65
6.4.1. Zvonik	65
6.4.2. Vanjski zidovi katedrale	69
<i>Posvetni križevi</i>	69
<i>Natpisi i inicijali</i>	70
<i>Crteži</i>	71
7. Zaključak	74
8. Sažetak	76
<i>Summary</i>	77
9. Literatura	78

1. Uvod

Srednjovjekovni grad nastaje u sklopu općih prilika svoga vremena, ali i kao rezultat potreba, htijenja i nužnosti onih koji u njemu žive. Gradski prostor stoga treba analizirati s obzirom na društvo koje u njemu obitava. U ovom radu, između ostalog, prati se razvoj gradova Šibenika, Trogira i Splita od njihova nastanka i to u odnosu na društvene, gospodarske, obiteljske i imovinske prilike gradskoga stanovništva.

Na razinu odlučivanja o gradnji grada, na izgradnju fortifikacija i simbole u gradskom prostoru utjecali su i vanjskopolitički odnosi. Unutrašnja zbivanja, međusobni sukobi i obiteljske veze, imali su neposredni utjecaj na oblikovanje grada i posjed nad njegovim prostorima.

Uvid u tadašnji život svakako pružaju i crteži i grafiti urezani u kamen ili nacrtani ugljenom na suhom zidu u razdoblju od razvijenog srednjeg vijeka do nekoliko primjera sa samog početka 20. stoljeća. Oni su likovna svjedočanstva o svakodnevnom životu naših predaka i mogu se smatrati povijesnim izvorima. Crteži i grafiti intimne su ispovijesti koje sadrže poruke važne za razumijevanje okolnosti u kojima se nekada živjelo, a koje se ne mogu uvijek pronaći u pisanim izvorima.

Grafiti pronađeni na katedralama ova tri grada razlikuju se u kvaliteti: od shematskih i nespretnih prikaza do vještih i vrlo detaljnih crteža. Da bi se razumjelo složeno značenje koje imaju, potrebno je otkriti motive i okolnosti njihova nastanka, a to je moguće vraćanjem nekoliko stotina godina unatrag među naše pretke koji su nekada davno obitali u Šibeniku, Trogiru i Splitu.

Cilj ovog istraživanja je sistematizacija i katalogizacija crteža i grafita kao grafičkih svjedočanstava srednjovjekovnog društva. Objektiv fotoaparata postao je svojevrsan vremeplov kojim sam se poslužila kako bih spoznala i dočarala svakodnevicu proteklih vremena, okolnosti, razloge i značenje pojedinih primjera te značaj koji imaju i danas.

Bez obzira na to o kojem se području ili gradu radi, autori grafita uvijek su isti. Oni su „obični“ ljudi, pomorci, trgovci, graditelji, možda i pokojni svećenik, odnosno svi oni koji su htjeli ostaviti svoj trag, vjerojatno ni ne znajući koliku će važnost oni imati za buduće naraštaje.

2. Katedrala u srednjem vijeku

Izgradnja gradskih objekata u srednjem vijeku uvijek je podrazumijevala prvotne ideje i planiranje, osiguravanje financijskih sredstava i angažiranje majstora. Kod gradnje manjih građevina proces se sastojao od dogovora između investitora i zanatlija građevinske struke te se otvarala „fabrica“, odnosno gradilište koje je vodio protomajstor. Kod većih objekata priljev sredstava bio je dugotrajan, te se vremenom razvija institucija čiji su službenici trebali voditi složen proces izgradnje: skupljanje sredstava, vođenje financija iz različitih izvora, financijske proračune, ugovaranje poslova s različitim kategorijama majstora, nabavu materijala, finalizaciju projekta te daljnje održavanje i popravke.¹ Takve se institucije u izvorima često nazivaju fabrikama, ali ih treba razlikovati od jednostavnog, već spomenutog pojma „fabrica“ (gradilište).

Izgradnja katedrale u srednjem vijeku bila je jedna od najvećih, najsloženijih i najskupljih investicija jednog grada te je bilo potrebno osnovati instituciju. Do ranog srednjeg vijeka izgradnju katedrale vodili su biskupi koji su bili rizničari te su raspoređivali sredstva iz biskupske menze i legata. Ponekad su izgradnju organizirale i bratovštine. Međutim, na taj način nije se moglo prikupiti dovoljno sredstava i učinkovito voditi poslove. Novac za izgradnju prikupljao se od vjernika, putem donacija i legata te pomoću desetina, a najviše iz redovitih prihoda sa zemljišta pod crkvenom jurisdikcijom.² Crkveni autoriteti podržavali su izgradnje katedrala dajući indulgencije svima koji bi financijski pomogli, a četvrtina svih crkvenih prihoda izdvajala se za gradnju i popravak sakralnih objekata.

Centralizirana institucija kojom se mogla izbjeći prevelika administracija i kojom se mogao voditi složen proces organizacije gradnje (angažiranje majstora različitih struka) postaje nužnost: fabrike za izgradnju katedrala javljaju se od rane gotike u mnogim europskim gradovima. Takva je institucija imala status pravne osobe, što joj je omogućivalo i stupanje u posjed zemljišta, a službenik je nadzirao financiranje i upravljanje sredstvima te radio proračun godišnjih troškova.

¹ BENYOVSKY LATIN, 2010., str. 2

² ERLANDE BRANDENBURG, 1997., str. 210

3. Grafiti u hrvatskoj povijesti

Grafiti su natpisi ili crteži na javnim ili privatnim površinama, tj. popularno-kulturna i umjetnička forma koja čini javno vidljiv oblik slike, crteža ili zapisa. Riječ grafit, prema Bratoljubu Klaiću, potječe iz grčkog (grafo- pišem) odnosno iz talijanskog jezika (graffito- natpis ugreben u zidu, urezan crtež). Grafitni zapisi zabilježeni su u mnogim starim kulturama. Prvi grafiti nastali su u pretpovijesno doba (špilja Lascaux, Francuska i Altamira, Španjolska), a kasnije su zabilježeni u Sredozemlju (stari Egipat), antičkoj grčkoj i rimskoj kulturi.

Izražavanje putem simbola blisko je ljudskoj prirodi od najstarijih vremena. Duboko ukorijenjeno u povijest svih naroda, kultura i religija, simbol kao sredstvo duhovnog izričaja i u kršćanstvu poprima ulogu tumača, tumača Biblije i božanske osobe Isusa Krista kako u svijetu tako i u nas.³ Zaposjedanjem novoga životnog prostora Hrvati uspostavljaju dobrosusjedske odnose sa stanovništvom u dalmatinskim gradovima u kojima je bez obzira na dekristijanizaciju Ilirika moglo biti preživjelih kršćana. Postavši dijelom europske zajednice, Hrvati, poput drugih kršćanskih naroda, počinju izražavati novoprihvaćena religijska vjerovanja putem dobro utvrđenih normi uobličjenih u simbole i predočenih u simbolične likovne predodžbe. U isto vrijeme počinju graditi sakralne objekte za koje nije neobično da su ih Hrvati koristili za izražavanje svojih kulturnih potreba. No, osim prikaza te prirode, mogu se pronaći sve vrste osobnog „pečata“ ostavljenog urezanog ili nacrtanog na kamenu crkava iz srednjeg vijeka.

³ ZORIĆ, 1991.; str. 183- 204

4. ŠIBENIK

4.1. Povijest Šibenika

Prikaz Šibenika, crtež Vincenza Coronellija (1650.- 1718.)

U srednjovjekovnom društvu nezamislivo je postojanje grada bez zaleđa. Grad predstavlja kulturno, vjersko, gospodarsko središte, grad je centar uprave i zaštitnik prava svih stanovnika komune. Gradska komuna bez zaleđa odnosno tržišta nije mogla opstati ni prosperirati, kao što ni regionalna ni šira tržišta ne bi mogla opstati bez gradova. Odnos grada i zaleđa predstavlja jedan nužan, uzajaman odnos na temelju kojega su stvorene sve tekovine civilizacije i kulture. Politički gledano grad je vrlo ovisio o svome zaleđu, ovisno o činjenici da li je u pozadini imao prijateljski ili neprijateljski usmjerenu državu ili moćnog feudalca zavisio je njegov razvoj ili stagnacija. Debljina zidova nekog grada na slikoviti način upućuje na spoznaju u kakvome se je okruženju stanoviti grad razvijao te da li je bio bogat i napredan. Navedene odlike urbanih središta u srednjem vijeku bile su motivi osvajačkih aspiracija i težnji.

Gradovi predstavljaju i nosioce kulture koji kulturne tekovine, spoznaje šire u zaleđe i tako pridonose njegovu razvoju. Trgovačke veze grada sa zaleđem bile su od izuzetne važnosti jer su doprinosile bogatstvu i razvoju grada, a pomoću nekih proizvoda istočno- jadranski grad mogao je određivati i utjecati na prilike u unutrašnjosti. Jedan od takvih ključnih proizvoda bila je sol bez koje stočarsko zaleđe ne bi moglo funkcionirati.

Na odnose gradova i zaleđa utjecali su brojni faktori, politički i prirodni. Među prirodnima najznačajniji čimbenik predstavljale su bolesti osobito epidemije kuge koje su često dovodile do drastične depopulacije. U takvim slučajevima prirodnih katastrofa upravo je zaleđe davalo nove ljudske snage i popunjavalo gradsko stanovništvo što je znalo rezultirati promjenom etničke strukture gradskog stanovništva odnosno u slučaju istočno- jadranskih komuna do prevladavanjem hrvatskoga nad romanskim elementom u gradovima.

Šibenik se spominje prvi put 1066. godine, za vrijeme vladanja hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. Podignut je na izvanrednom mjestu kao utvrda, odnosno županijsko središte koje je u početku imalo administrativno i vjersko značenje te obrambenu funkciju. Dakle, Šibenik je započeo svoj život kao *castrum*- utvrda koju su izgradili Hrvati u vremenu od 8. do najkasnije 10. stoljeća.⁴

Podrijetlo imena Šibenik i danas je prijeporno. Između tolikih mišljenja, najbliže rješenju moglo bi biti ono koje upozorava da se u staroj hrvatskoj toponomastici niz planinskih vrhova i glavica pa i naselja na uzvisinama imenuju „Šibenik“. Mnogi pak misle da ime ima veze s rimskom maticom *Siccum- om*.⁵

Šibenik predstavlja vrlo osebujnu dalmatinsku komunu, jedinu od srednjovjekovnih komuna na istočno- jadranskoj obali koja ne potječe iz antičkog ili bizantskoga razdoblja odnosno kulturnog nasljeđa. Šibenik je isključivo hrvatski grad, a okolno stanovništvo zaleđa prvo se prema gradu orijentiralo u slučaju opasnosti poput ratova i sukoba, a kasnije i kao kulturnom, gospodarskom i crkvenom središtu. Za posljednje je bilo vrlo važno osnivanje biskupije 1298. godine.

Uspon do lokalnog središta i centra bio je relativno dug i trajao je od 11. sve do 13. stoljeća. Komuna je u političkim zbivanjima širih razmjera uvijek nastojala sačuvati svoju

⁴ GRUBIŠIĆ, 1974., str. 13

⁵ BELAMARIĆ, 2012., str. 375- 376

samostalnost i neovisnost. Međutim smjena dinastija na ugarskome prijestolju (Arpadovići- Anžuvinci) te snažan pritisak moćnih feudalaca Šubića utjecale su na odluku gradskih vlasti Šibenika da priznaju mletačko vrhovništvo što se dogodilo 1322. godine kada se Šibenik predao u zaštitu Veneciji iako je i dalje bio podanik ugarsko- hrvatskog kralja. Ipak, 1412. godine nakon duge opsade Mlečana, Šibenčani su pokleknuli i predali im grad.⁶

Smještaj Šibenika na samome ušću rijeke Krke te posebnost vrlo zaštićene luke i vrlo širokog zaleđa, najšireg od svih dalmatinskih komuna pridonijeli su vrlo značajno razvoju Šibenika. Gospodarska povezanost Šibenika sa zaleđem izvor je njegove ekonomske moći, ali i preduvjet njegova razvoja.⁷ Osnovu šibenskog gospodarskog razvoja činila je trgovina i proizvodnja soli. Sukladno tomu povezana je bila i razgranata trgovina s bližim i širim zaleđem. Iz pozadine su u Šibenik pristizale brojne karavane osobito morlačke. Glavne proizvodne grane činilo je vinogradarstvo, maslinarstvo i stočarstvo. Produkti tih grana bili su glavni proizvodi u trgovinskoj razmjeni.

⁶ GRUBIŠIĆ, 1974., str. 42

⁷ KOLANOVIĆ, 1995., str. 24

4.2. Društvo u srednjovjekovnom Šibeniku

Šibenik je 1412. godine potpao pod vlast Mletačke Republike i time su mu uskraćene mnoge njegove slobode i ograničen gospodarski razvitak. Čak su brisani neki članovi i propisi iz gradskog Statuta koji je nastao potkraj 13. stoljeća te zamijenjeni novima koji su odgovarali politici Venecije u odnosu na novostečene krajeve Dalmacije. U to vrijeme u gradu je živjelo oko četiri tisuće stanovnika, isključivo Hrvata, pa je gradski knez kojeg je imenovala vlada u Mlecima naredio da se pred njim govori barem latinskim jezikom, jer je talijanski bio gotovo nepoznat.

Gradu koji se u prvoj polovici 15. stoljeća sastojao većinom od kuća sagrađenih od drva, što je bilo opasno zbog požara, općinsko Veliko vijeće preporučilo je izgradnju u kamenu, o čemu donosi i neke odluke o urbanističkim uvjetima i planu izgradnje. Vijesti o turskom nadiranju kroz Bosnu potakle su mletačke vlasti da se pobrinu o utvrđivanju grada koji je do prve polovice 15. stoljeća bio slabo utvrđen, a i one utvrde koje su postojale bile su u lošem stanju. Nakon toga uslijedila je naredba da se stara utvrđenja poprave, a nova počnu graditi osobito s kopnene strane. Za to vrijeme nastoji se izgraditi i novu stolnicu za kojom se već dugo osjećala potreba u gradu.

Stanovništvo grada dijelilo se na plemiće i pučane, a u okolici se spominju katunipastirska naselja čiji članovi, a najčešće glavari često svraćaju u Šibenik gdje prodaju svoje proizvode ili kupuju ono što im je potrebno za život, rješavaju sporove na sudu i slično. Na čelu grada bio je *comes*, načelnik, kojeg je u to vrijeme birala mletačka vlada, a u općinskoj službi još su zabilježeni kancelari, blagajnici, više općinskih službenika, sluge i glasnici koji su obavještavali građane o raznim općinskim odlukama i vijestima. U općinskoj službi još su i ubirači poreza i zemljarine te se u istoj službi spominju zdravstveni radnici, liječnici, kirurzi, ranarnici i brijači. Šibenik je isto tako imao i ljekarnike s vlastitim dućanima u kojima su osim određenih lijekova prodavali i razne mirodije. Spominju se i suci istražitelji, pomiritelji i izvršitelji, odvjetnici, notari, izvršitelji oporuka i drugih sudskih odluka, nadstojnici stolnog ureda, službenici za nadzor i prodaju soli, carinici, lučki radnici, tekliči i trubači.⁸

⁸ BEZIĆ BOŽANIĆ, 1991., str. 133- 143

Jednako tako spominje se i vojna posada u gradskim utverdama, koja osigurava mir i sigurnost građana. To je bio kapetan grada, zapovjednik vojne posade, kapetani, niži oficiri i kaplari, kopljanici, strijelci, topnici i konjanici, a svi plaćenici najčešće su s Apeninskog poluotoka, iz Grčke i nekih manje poznatih krajeva. Od oružja i druge opreme vojna posada je prema sačuvanim arhivskim zapisima posjedovala oklope, mačeve, štitove, puške, topove vrsti bombarde i lumbarde, balestre- sprave za bacanje kamena, motke za nabijanje praha u topove, topovske kugle, koplja i lukove s tetivama i strijelama.

Šibenčani su pomorci i vlasnici brodova, a grad ima i brodogradilište. Od zanimanja iz te struke zabilježeni su vlasnici raznih vrsta brodova i njihovi zapovjednici, pomorski kapetani i mornari, zapovjednici brodarnice i ribari, kojima je to isključivo zanimanje.

Od obrtnika zabilježeni su klesari, zidari, zlatari, kalafati, drvodjelci, krojači, postolari, kozari, krznari, klobučari, podstrigači sukna, majstori za izgradnju krečana, mačari, kovači, bojadisari, mesari i mlinari. Spominju se i trgovci sitnom robom, lanom, krznom i hermelinom, trgovalo se u dućanima za svakodnevne potrebe, mirodijama, u mesarnicama, a zabilježene su i razne vrste mjera za tkanine i slično. Uzgajala se vinova loza i masline, a očito se posebno gajilo i povrće jer se često spominju vrtovi, a zabilježeno je i zanimanje vrtlar i vrtlarica, što je ujedno i jedino žensko zanimanje uz služavku zapisano u tom vremenu.⁹

Od muških pokrivala za glavu spominju se kape od crnog i modrog pana, okrugli šeširi od bijele vune zvani *galerius* i kukuljice također od pana, dok su žene pokrivala glavu koprenama, u Šibeniku modrim kapama zvanim *scufia* i rupcima. Upravo ta pokrivala zabilježio je na apsidi šibenske Juraj Dalmatinac i rijedak su primjer svjetovnih dijelova odjeće iz tog vremena.¹⁰

Iz djelomično sačuvanih arhivskih izvora i spomenika očito je da je Šibenik bio dobro uređen grad s gradskom upravom koja je vodila računa o svojim sugrađanima, imala dovoljno sredstava da gradnju svoje stolnice povjeri jednom od najpoznatijih graditelja i kipara onog vremena Jurju Matejevu Dalmatincu.

Kada se nakon 1431. godine počela graditi katedrala, u gradu se pojavio velik broj znamenitih, manje poznatih i anonimnih obrtnika i umjetnika zaposlenih na ovom

⁹ BEZIĆ BOŽANIĆ, 1991., str. 139

¹⁰ BEZIĆ BOŽANIĆ, 1991., str. 140

golemom građevinskom projektu. U vrijeme kada je šibenski bilježnik Slavogost, nekoliko desetljeća ranije, zabilježio 106 privatno- pravnih isprava, ni u jednoj od njih ne spominju se umjetnici, obrtnici ili radnici, dakle sve one osobe nužne za ostvarenje projekta kakav je bio gradnja katedrale sv. Jakova.¹¹ Doista skromno u odnosu na razdoblje 15. stoljeća, a osobito u odnosu na razdoblje nakon 1432. godine, kada se u bilježničkim ispravama spominju brojne gradnje i obnove crkava u gradu Šibeniku i njegovu distriktu, a u gradu žive brojni protomajstori, majstori, graditelji, drvodjelje, kipari, slikari, zlatari i druge osobe koje su se bavile graditeljskim i umjetničkim obrtima ili umjetnošću.

Razlike u šibenskom svakodnevnom životu između dva vremenska razdoblja koja dijeli sedamdesetak godina, mogu se uočiti iz podataka vezanih uz obrtničke, umjetničke i graditeljske djelatnosti, i to prema spisima šibenskog bilježnika Petra pok. Ivana te ih se može usporediti s podacima iz knjige bilježnika Slavogosta. Naime, za razliku od razdoblja u kojem je živio Slavogost, vrijeme u kojem je djelovao bilježnik Petar obilježeno je, kao što svjedoče isprave koje je sam zapisao, pojavom velikog broja majstora klesara, stolara, drvodjelja, kipara i drugih majstora i radnika od kojih su brojni u Šibeniku radili i na izgradnji katedrale.¹² To je, opet, kao što pokazuju Petrove, ali i privatno- pravne isprave drugih šibenskih bilježnika sredine 15. stoljeća, izazvalo i pojavu većeg broja mladih ljudi iz Šibenika i zaleđa, koje su roditelji davali na nauk kod spomenutih majstora. Naravno, sve je to pozitivno utjecalo i na razvitak važnih obrtničkih djelatnosti u gradu. Tako se u Šibeniku, uz priljev stranih nadglednika, protomajstora i majstora koji su radili na izgradnji katedrale, stvarao sloj sposobnih i u svom umijeću obrazovanih domaćih mladića- majstora koji su mogli pomoći pri gradnji katedrale, ali i svih drugih svjetovnih i crkvenih objekata, osobito nakon odredbi o nužnosti gradnje kamenih zdanja u gradu.

U bilježničkim spisima Karatusa Vitalea također se spominje određen broj umjetnika, graditelja, kipara i kamenoklesara koji su pedesetih godina 15. stoljeća boravili u ovom gradu koji je u tom trenutku doista bio središte građevinskih djelatnosti srednje Dalmacije, čime se znatno uzdigao ne samo gospodarski položaj Šibenika, nego je sudjelovanje velikog broja stranaca i domaćih ljudi koji su bili zainteresirani za sakralnu i svjetovnu

¹¹ LADIĆ, 2013., str. 46

¹² LADIĆ, 2013., str. 46

umjetnost i graditeljstvo znatno pridonijelo promjenama u svakodnevnom životu Šibenika.¹³

Izgradnju katedrala poticala je crkvena hijerarhija, prije svega biskupi i kaptol, ali podržavale su je i svjetovne komunalne vlasti. Zajedničkim naporima, oni su tijekom nekoliko desetljeća osmislili jasnu strategiju o njenoj izgradnji, koja je zatim trajala više od stoljeća. No, odmah nakon osmišljavanja i prvih nagovještaja realizacije ideje u stvarnosti, stanovnici šibenske komune su se uključili u podupiranje radova na katedrali, osobito kada su nedostajala sredstva za nastavak gradnje. U tome su sudjelovali svi- muškarci i žene podjednako, patriciji, građani, obrtnici, trgovci i seljaci u jednakom broju i ovisno o njihovim mogućnostima, a čak su i neki stranci bili naklonjeni pomaganju izgradnje stolne crkve sv. Jakova. Uz sve što su komunalne vlasti priskrbile za gradnju i uz organizaciju i konstruiranje financijskih planova, teško da bi katedrala bila izgrađena u obliku i veličini u kojoj i danas postoji. Nadahnuti idejom pripadnosti jedinstvenoj zajednici, toliko karakteristično za ovo vrijeme, gradnju su kontinuirano iz desetljeća u desetljeće, najviše kroz oporučna darivanja, podržavali podjednako i stanovnici grada i stanovnici brojnih sela u šibenskom distriktu. Na to ih je zasigurno ponukao osjećaj pripadnosti zajednici koja je kao takva već stoljećima funkcionirala pod nebeskom zaštitom kako sv. Mihovila tako i sv. Jakova.

¹³ LADIĆ, 2013., str. 48

4.3. Šibenska katedrala

Katedrala sv. Jakova u Šibeniku

Nakon dugih i ustrajnih borbi za stjecanje prava samostalnoga grada- civiteta, maloj srednjovjekovnoj zajednici Šibenika uspjelo je 1298. godine odcjepljenjem od trogirске biskupije komunalnoj autonomiji pridružiti i onu crkvenu.¹⁴ Tadašnja župna crkva posvećena sv. Jakovu preuzela je funkciju katedrale. Budući da je ona bila premalena da primi sve uzvanike, a kako je 1381. godine pretrpjela veliku štetu u požaru, odlučeno je već sljedeće godine da će se graditi nova, veća katedrala. Tako je na jugozapadnoj strani Trga Republike Hrvatske podignuta gotičko- renesansna katedrala sv. Jakova. Gradnja je započeta 9. travnja 1431. godine, ali je doživljavala česte prekide izazivane nestašicom novca, kugom i drugim hitnijim potrebama (bedemi, cisterna, kanalizacija) tako da je gradnja dovršena tek 1536. godine, dok je unutrašnjost završena i posvećena 28. travnja 1555. godine. To je trobrodna bazilika dimenzija 38 × 14 metara i visine 38 metara u vrhu kupole. Građena je isključivo od kamena, pretežito s otoka Brača i Korčule. Zidovi njezinih apsida, svodovi i kupola sastavljeni su originalnom metodom montaže velikih kamenih ploča, klesanih „po mjeri“, profiliranih precizno po nacrtima i spojenih međusobno tako da stepenasti usjek jedne naliježe na susjednu „na preklop“ ili tako da istaknuti brid jedne ploče ulazi u žlijeb susjedne, „na utor i pero“, što se inače redovito

¹⁴ MARKOVIĆ, 2010., str. 93

primjenjuje u drvodjelstvu.¹⁵ Izvana, s obje strane portala, postavio je Juraj Dalmatinac kompoziciju tabernakula i baldahina na zavojitim stupovima i urešenom postolju. Iznad portala je veliki okrugli prozor (rozeta) s kamenim koncentričnim stupićima, okružen žljebovima i lovor-vijencem.¹⁶

Prvi projekt katedrale izradio je Franjo Jakovljević iz Venecije, a inženjer Lorenzo Pincino iz Piacente i majstor Antonio Busato rukovodili su gradnjom sve do 1441. godine. U tom razdoblju na podizanju katedrale radili su i šibenski klesarski majstori Andrija Budčić i Grubiša Statčić.

U prvoj etapi gradnje (1431. – 1441.) izgrađena su tri zida do visine vijenca s profiliranom torzijom i slijepim gotičkim lukovima na kojima su konzolice s ljudskim i životinjskim glavama te završena oba portala.¹⁷

Središnji portal predstavlja prikaz općeg – posljednjeg suda, uokviren je s dvanaest apostola i Kristom u sredini, na konzolicama koje se nalaze u gotičkim baldahinima. Sjeverni pobočni portal, nazvan „ulaz u raj“, nema mnogo lišća, ali ima mnogo arabeskih ukrasa bez jačeg života. Sa strane se nalaze lav i lavica, koji su ujedno i postolje za oktogonalne izrezbarene stupove na čijim gotskim kapitelima stoje likovi Adama i Eve, vrlo čest prizor srednjovjekovne ikonografije na portalima crkava. Povrh njih postavio je Dalmatinac dva baldahina pod kojima su prekrasni realistični kipovi sv. Petra i Pavla u naboranim plaštevima.¹⁸

Godine 1441. na katedrali počinje raditi Juraj Dalmatinac i nastavlja gradnju u stilu cvjetne gotike. Juraj Dalmatinac gradio je uglavnom istočni dio crkve i u podnožju smjestio krstionicu, a na katu sakristiju i korne apside na istočnom dijelu katedrale. Taj je dio sastavljen od velikih i dugih kamenih blokova i ploča. U donjem dijelu stranica apsida uvučena su pravokutna polja ispunjena pločama od crvenkaste breče, iznad njih je vijenac glava, a potom slijede kanelirane plitke niše s užlijebljenim školjkama.¹⁹ Na završetku poprečne lađe na sjeveru je polupilastar s dva gipka dječaka koji kao neki glasnici drže u rukama valovito savijeni list pergamene, gdje se gotičkim slovima hvali gradnja tog dijela, a ispod njihovih nogu skromno, gotovo nevidljivo, upisao je umjetnik svoje ime: OVE

¹⁵ IVANČEVIĆ, 1998., str. 15

¹⁶ DEVETAK, 1967., str. 56

¹⁷ PELC, 2012., str. 215

¹⁸ DEVETAK, 1967., str. 56

¹⁹ ZENIĆ, 2003., str. 40

APSIDE UČINI JURAJ DALMATINAC SIN MATEJEV, što svjedoči da su apside djelo domaćeg graditelja.²⁰ Juraj Dalmatinac radio je, dakle, na trima apsidama (1441. – 1443.), stupovima s kapitelima na kojima se uzdižu nosači kupole, ornamentalnom vijencu dvostrukog lišća u središnjoj lađi, sakristiji i krstionici te na vijencu ljudskih glava što se nižu izvana oko triju apsida.²¹ Potreba da sa što manjim brojem konstruktivno aktivnih, a oblikovno efektivnih elemenata složi zidove svetišta, odnosno da oblikuje unutrašnje prostorne cjeline poput krstionice, za Jurja je značilo napuštanje uobičajenih graditeljskih i projektantskih postupaka. Zbog nemogućnosti da u takvim okolnostima uobičajenim projektantskim instrumentarijem slijedi svoju arhitektonsku misao, Juraj Dalmatinac je bio primoran njegovu gradnju organizirati u nizu manjih graditeljsko- projektantskih cjelina.²²

Dio polupilastra s natpisom: OVE APSIDE UČINI JURAJ DALMATINAC SIN MATEJEV.

Replika koja se nalazi u Muzeju grada Šibenika

Nakon Jurja Dalmatinca na katedrali je radio Nikola Firentinac od 1471. do 1505. godine.

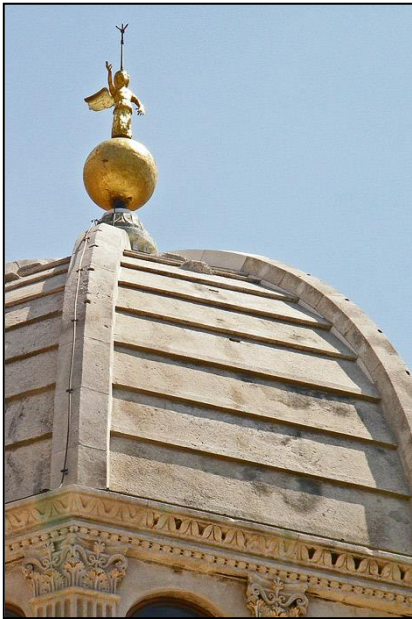
Šibenska katedrala odlikuje se originalnošću kupole i to zbog smjelosti gradnje koju je izveo Nikola Firentinac na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće, prema zamislima Jurja Dalmatinca. Naizgled jednostavan i logičan, njegov projekt zaobljenih kamenih krovova-

²⁰ DEVETAK, 1967., str. 56

²¹ PELC 2012., str. 216

²² MARKOVIĆ, 2010., str. 443

svodova i vitke samonosive kupole bio je sve samo ne prirodan nastavak ideje začete postavkom zidova svetišta.²³

Kupola se sastoji od četverokutne osnove koja leži na četiri monolitna stupa, a na osnovi se diže oktogonalni tambur sa šesnaest širokih prozora. Na vrhu zabata kupole nalaze se visoki kipovi svetog Mihovila, svetog Jakova i svetog Marka, djela Nikole Firentinca.²⁴

Smatra se da je on projektirao i njene jedinstvene krovove sastavljene od kamenih ploča položenih na utor i pero u poprečne pojasnice.

Dio kupole šibenske katedrale

U glavnom brodu te su ploče ujedno i unutrašnji svod crkve. Nikola Firentinac vjerojatno je zamislio i pročelje katedrale s trolisnim zabatom koje oponaša slično renesansno pročelje crkve San Michele in Isola u Veneciji iz 1482. godine.²⁵

Katedrala nema zvonik. Projekta gradnje novog zvonika prihvatio se u 19. stoljeću Thomas Graham Jackson²⁶, na mjestu gotičke kule obitelji Teodošević koja je od 17. stoljeća služila kao zvonik katedrale.²⁷ Naime, Šibenčani su dugo sanjali o zvoniku katedrale, a nakon što je Thomas Graham Jackson godine 1889. godine izradio projekt za gradnju novog zvonika zadarske katedrale ponadali su se da će i oni konačno dobiti pravi zvonik. Iste godine šibenski biskup Antun Fosco dao je srušiti kulu Teodošević, ali zvonik šibenske katedrale nikad nije podignut.

²³ MARKOVIĆ, 2010., str. 446

²⁴ LIVAKOVIĆ, 2002., str. 26- 59

²⁵ PELC 2012., str. 216

²⁶ Thomas Graham Jackson (1835.- 1924.) – britanski arhitekt viktorijanskog razdoblja koji je često boravio na Jadranu istražujući povijest arhitekture, a detaljne se studije spomenika danas koriste kao vrijedni dokumenti.

²⁷ JACKSON, 2006., str. 37

4.4. Crteži i grafiti na šibenskoj katedrali

4.4.1. Vanjski zidovi katedrale

Na vanjskim zidovima katedrale sv. Jakova ne može se pronaći velik broj crteža i grafita. To se možda može pripisati činjenici da je katedrala doživjela nekoliko restauracija od 19. stoljeća pa sve do danas.

Tako, za razliku od splitske i trogirске katedrale, ne nalazimo na njoj zidarske znakove i nacрте. Ipak, može se uočiti nekoliko srednjovjekovnih potpisa, ali i posvetnih križeva.

Potpis iz 1599. godine na zidu katedrale

Grafit na katedrali urezan 1687. godine

Potpis urezan na katedrali: ROCCO DE

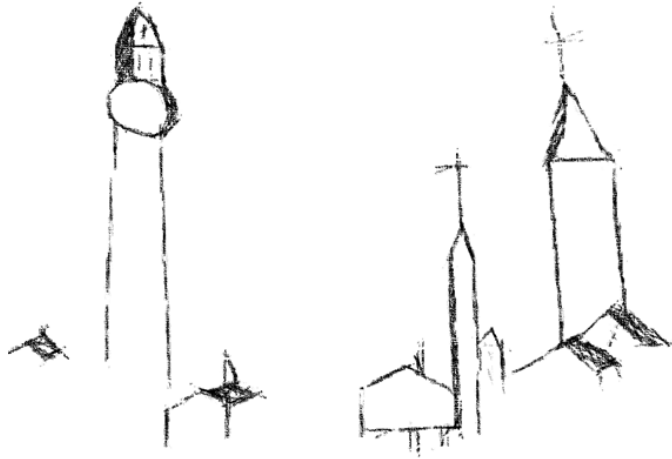

Prikazi križeva na šibenskoj katedrali. Upotreba križa kao simboličkog izričaja kršćanske misli i poruke u učestaloj je primjeni kako u starokršćanskom dobu, tako i u predromanici i kasnije. Općenito je prihvaćeno da križ označava Kristovu žrtvu, odnosno šire, kršćansku vjeru.

Najzanimljivija su tri crteža najvjerojatnije renesansnog podrijetla, odnosno iz 15. stoljeća, koja se nalaze na sjevernom zidu središnje apside na istoku katedrale. Nacrtna vjerojatno ugljenom, dva crteža prikazuju obrise grada dok treći prikazuje ljudsko lice iz profila. Iako su crteži slabo očuvani i teško čitljivi, na jednom od njih daju se uočiti krovovi kuća i tri tornja koja se uzdižu iznad ostalih građevina prikazanih na crtežu, od kojih dvije na vrhu imaju križ te bi se po tome moglo zaključiti da predstavljaju zvonike crkava.

Crtež na apsidi šibenske katedrale

Precrtani crtež s apside šibenske katedrale

Također crtež koji se nalazi na apsidi katedrale, a koji se vjerojatno nastavlja na prethodni prikaz grada. Na ovom crtežu, osim krovova kuća vidimo, u gornjem lijevom dijelu, crtež utvrde, što se vidi iz kruništa zidina kao i kula koje se uzdižu iznad njih.

Prikaz ljudskog lica iz profila na apsidi šibenske katedrale. Prikazani lik ima neku vrstu pokrivala za glavu. Možda se radi o vojničkoj kacigi ili kakvoj liturgijskoj kapi.

4.4.2. Unutrašnjost katedrale

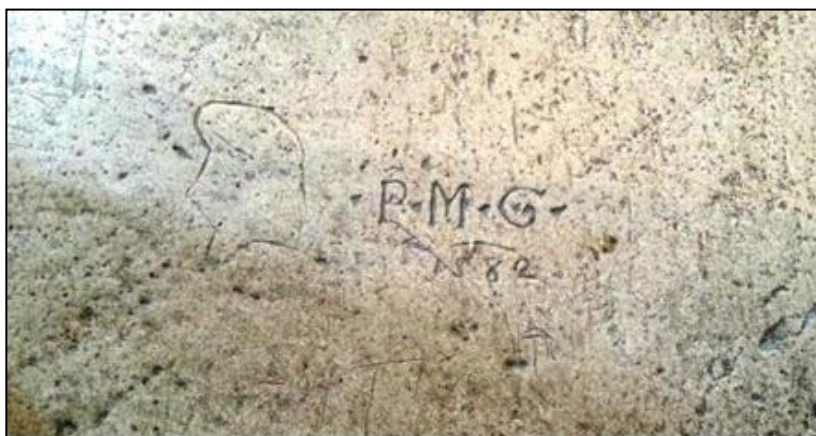
Za razliku od vanjskog dijela, u unutrašnjosti katedrale mogu se pronaći sve vrste crteža i grafita. Najviše ih se nalazi na stupovima koji dijele središnji brod od bočnih brodova ta na oltarskim pregradama glavnog oltara.

Zidarske oznake

Zidarske oznake pronađene u unutrašnjosti šibenske katedrale. Graditelji koji su radili na katedrali vjerojatno su križićima označavali udaljenost ili su ih koristili za umetanje mjernih instrumenata poput šestara.

Natpisi i inicijali

Inicijali „P. M. G.“ iz 1582. godine. Uz inicijale se nalazi crtež koji podsjeća na ljudsko lice iz profila. Nalaze se na oltarskoj pregradi glavnog oltara katedrale.

Renesansni natpis urezan na oltarskoj pregradi glavnog oltara katedrale ...MIHI MEMENTO... (zapamti me)- možda vezano za nadgrobni spomenik biskupa Luke Spingarole (1589.), rad Antuna Nogulovića

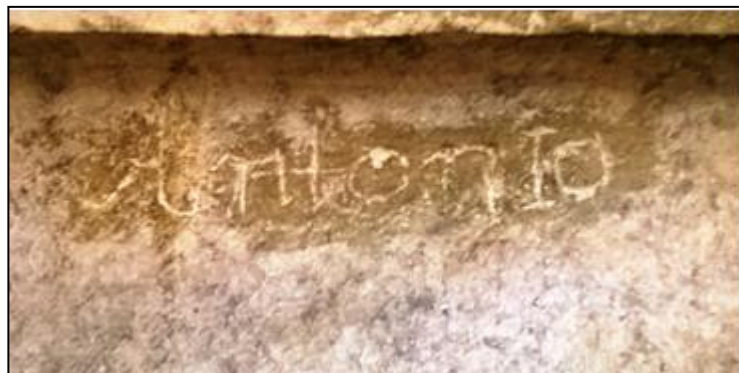
Neki od inicijala urezanih na oltarskoj pregradi i stupovima šibenske katedrale

Potpis urezan na oltarskoj pregradi: BECICH

Grafiti urezani u bazi kupole iz vremena restauracije katedrale u 19. stoljeću. Tada je katedrala doživjela prvu veliku sveobuhvatnu obnovu i to zahvaljujući šibenskom arhitektu i inženjeru Pavlu Bioniju koji je 1843. godine započeo s popravkom kupole. No, najzahtjevniji i najopsežniji dio rekonstrukcije katedrale poduzet je nakon Bionijeve smrti, u razdoblju od 1848. do 1860. godine.²⁸

Potpis „Antonio“ urezan u bazi kupole

²⁸ MARKOVIĆ, 2010., str. 31

Crteži

Ovi crteži urezani su na oltarskim pregradama glavnog oltara, a na njima su prikazane mitre, odnosno liturgijske kape.²⁹ Po svoj prilici urezivali su ih članovi kanoničkog zbora ili kaptola koji su jedini imali pristup koru. Vjerojatno su nastali u trenucima čekanja ili dosađivanja.

Crtež urezan na oltarskoj pregradi katedrale. Prikazani oblici podsjećaju na građevine poput kuće ili zvonika.

²⁹ Mitra je visoko pokrivalo za glavu, kapa, pričvršćena ukriž na vrhu, a obris joj je potpuno šiljata luka. To je liturgijska kapa koju nose papa, kardinali, nadbiskupi i biskupi, a po posebnoj ovlasti i neki opati.

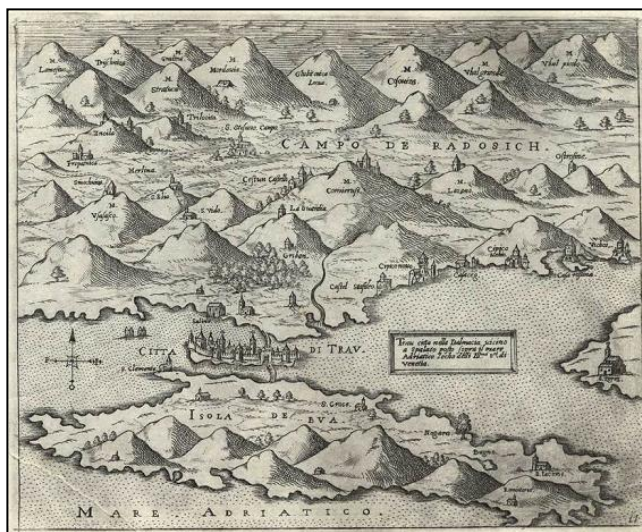
Crtež urezan na stupu koji dijeli središnji brod katedrale od bočnog broda. Oblici na prikazu upućuju na to da se možda radi o crtežu broda. Naime, u donjem dijelu crteža mogu se primijetiti paralelne linije koje bi mogle predstavljati trup broda dok se iznad njih uzdiže ravna okomita linija, vjerojatno jarbol s jedrom.

Vrlo interesantan i pomalo bizaran je otisak dlana pronađen na stupu katedrale. Otisnut u miniju, odnosno pigmentu koji se koristi u gradnji, vjerojatno je „potpis“ nekoga od radnika ili klesara koji su radili na katedrali.

5. TROGIR

5.1. Povijest Trogira

Prikaz starog Trogira

Grad Trogir osnovali su grčki kolonisti s otoka Visa u 3. stoljeću prije Krista kao trgovačko naselje na otočiću na zapadnoj strani Kaštelanskog zaljeva, između kopna i otoka Čiova gdje je već postojalo maleno naselje. Premda o antičkom Trogiru nije poznato mnogo činjenica, a preostalo je i neobično malo ostataka iz antike, ipak je srednjovjekovni Trogir gotovo klasičan primjer kako se na pogodnim mjestima na jadranskoj obali sačuvao kontinuirani život iz antike.³⁰ Helenistički Trogir bio je utvrđen megalitskim zidinama dok su ulice bile ortogonalno raspoređene, odnosno sjekle su se pod pravim kutom. Grad je procvjetao u rimsko doba kao *oppidum civium romanorum* te je bio povezan s obližnjom Salonom, glavnim gradom rimske provincije Dalmacije i rimskom kolonijom vojnih veterana Sikuli.³¹ Za vrijeme kasnog Rimskog Carstva Trogir se širi i ponovno utvrđuje.

U drugoj polovici 9. stoljeća Trogir postaje dio bizantinskog temata Dalmacije sa središtem u Zadru te je bio pod vladavinom Venecije sve do kraja 10. stoljeća. U ranom srednjem vijeku Trogir se širi prema jugu te se formiraju nove utvrde. U 12. stoljeću Trogir priznaje ugarsku vlast Arpadovića, pod uvjetom da se komuni prizna autonomija. Kad govorimo o knezovima autonomnih gradova Dalmacije, gledamo samo na dva grada, na

³⁰ KLAJIĆ, 1985., str. 11

³¹ Antički Sikuli- naselje Klaudijevih veterana, nalazi se u današnjem Kaštel Štafiliću

Split i Trogir, koji su, uz mali prekid, od 1107. sve do 1322., odnosno 1327. godine, dakle oko 220 godina, ostali stalno pod vlašću ugarsko-hrvatskih kraljeva, uživajući gotovo neprekinuto neokrnjenu autonomiju, koju im je 1107. godine zagantirao kralj Koloman.³² Između 13. i 15. stoljeća mnogo se gradilo u Trogiru pa je tako u to doba sagrađena trogirski katedrala te kula Kamerlengo, radikalno je preuređen glavni trg, a utvrde ojačane.

Mirom u Campo Formiju Trogir dolazi pod vlast Austro- Ugarske, čijim je dijelom bio, osim u kratkom razdoblje francuske vlasti u 19. stoljeću, sve do 1918. godine. Razvoj Trogira prati se od druge polovice trinaestoga stoljeća, koje je na istočnoj obali Jadrana, kao i drugdje u Europi, razdoblje u procesu urbanizacije kad se grad oblikuje u posebnu društvenu zajednicu s organiziranim gradskim životom.

Osnovna struktura srednjovjekovne jezgre Trogira kontinuirano se razvila na mjestu starijega grada. Rast obližnje rimske metropole Salone vjerojatno je utjecao na određeno sužavanje municipalne autonomije Trogira koji je bio dio salonitanskog agera.

Površina Trogira bila je ograničena prostorom malog otočića, ali položaj mu je bio strateški vrlo povoljan. Središnji dio grada naslijedio je antički raster s izduljenim blokovima, u omjeru oko 1:2,5. Osim rastera koji je u srednjem vijeku djelomično poremećen, malo je toga ostalo sačuvano od antičkoga grada. Čini se da je ranosrednjovjekovni gradski bedem uglavnom pratio antičke bedeme i bio ojačan kulama.³³

Arhitektura ranosrednjovjekovnog razdoblja slabo je očuvana i istražena. Možemo pretpostaviti da se prostor grada još u pretkomunalnom razdoblju uglavnom podijelio između imućnijih rodova. Tada se stvaraju stambeni sklopovi u kojima stanuju višeobiteljske zajednice (zajednička dvorišta zatvorena kućama, nekad s kulom u sklopu). Ti su se sklopovi vremenom podijelili na manje jedinice, koje nisu bile u vlasništvu roda nego pojedinih obitelji.

U 12. stoljeću grad Trogir napali su Saraceni te ga razorili. Teško je reći koliko je grad zaista bio porušen i u kojem su stanju bile gradske fortifikacije, crkve i stambene zgrade. Svakako, tijekom 13. stoljeća počinje obnova i intenzivna izgradnja grada. Iako je sigurno

³² NOVAK, 2005., str. 338

³³ BENYOVSKY LATIN, 2009., str. 13

bilo kuća i iz ranijeg razdoblja, danas su sačuvane uglavnom romaničke. Jezgra se širi i izvan staroga perimetra i oblikuje se zapadno Prigrade.

Razdoblje od druge polovice 13. do kraja 15. stoljeća može se nazvati „zlatnim dobom” Trogira, jer se tada aktivira komunalni život, razvijaju institucije, stvara gradski statut, a zajednica raste gospodarski i društveno. To je doba od kojeg se može pratiti pretvaranje Trogira u grad u pravom smislu te riječi, s obzirom na veličinu, institucije i složenost društva. Razrušeni grad početkom tog razdoblja dao je priliku oblikovanju novih prostora u skladu s društvom koje se razvijalo. Kako se područje komune širilo, sve se više definirao pojam prostora komunalnoga društva. Prostor (gradskog) središta komune naziva se *civitas*, predgrade *burgus*, a izvangradsko područje *districtus*.³⁴ Zajedno čine komunalni prostor pod nadležnošću komunalne uprave.

³⁴ BENYOVSKY LATIN, 2009., str. 41

5.2. Društvo u srednjovjekovnom Trogiru

Malo se zna o trogirskom društvu prije razdoblja razvijenog srednjega vijeka, a iz 11. i 12. stoljeća sačuvano je tek nekoliko isprava prema kojima je teško donijeti precizne zaključke. Imovinska diferencijacija trogirskoga društva stvarana stoljećima, bila je temelj za kasnije staleško oblikovanje gradskoga plemstva te podloga društvenog i političkoga života. U Trogiru se, kao i u drugim dalmatinskim gradovima, izdvaja sloj politički uglednih i imućnijih građana- tzv. *majores* (gradska elita), za razliku od tzv. *minores*. Gradska elita bila je nosilac težnji za političkom individualizacijom gradova i samostalnim razvitkom.

Prema procjeni Tomislava Raukara Trogir je u 14. stoljeću, kao i većina gradova, imao između dvije i tri tisuće stanovnika, Split oko četiri, a Zadar oko osam tisuća stanovnika, s tim da je Trogir bio bliže donjoj nego gornjoj granici procijenjenog broja stanovnika. Zbog male površine grada i velike gustoće naseljenosti nije vjerojatno da je prešao broj od tri tisuće stanovnika. Cijeli je grad u 14. stoljeću obuhvaćao prostor od 5,62 ha, a Tomislav Raukar procijenio je da je gustoća naseljenosti bila oko šest stanovnika na 1 ha, ili nešto manje, on smatra da je Trogir bio jedan od najgušće naseljenih dalmatinskih gradova.³⁵

Kuga 1348. godine, pogubna za cijelu Europu, zabilježena je po pomoru i u Trogiru. Sačuvani su podaci trogirskih i splitskih poslanika koji Mlečane obavještavaju o kugi koja je 1348. bjesnila među njihovim građanima. Notarski spisi nisu sačuvani za to razdoblje pa ne možemo govoriti o posljedicama kuge. Epidemije se ponovno spominju 1361., 1368., 1382., 1397., 1398., 1401., 1405. i 1408., ali nema gotovo nikakvih podataka o njima. Godine 1405., nakon kuge, na otoku Čiovu bila je organizirana i neka vrsta karantene. Gradske su vlasti odredile da svatko tko je došao iz mjesta zaraženih kugom mora boraviti petnaest dana kod komunalnih solana na Čiovu.³⁶ Godine 1419., pri mletačkoj opsadi grada, opet se spominje kuga u Trogiru: neki su plemići zbog bolesti (a i ratne opasnosti) pobjegli iz grada pa se izdaje naređenje za njihov povratak. Prema Pavlu Andreisu, grad su

³⁵ JELASKA, 2001., str. 10

³⁶ BENYOVSKY LATIN, 2009., str. 20

1429., u razdoblju velike izgradnje, pogodili kuga i glad, koji su navodno odnijeli 2/5 stanovništva.³⁷

Trogirsko srednjovjekovno društvo pripada tipu gradskih društava organiziranih kao zajednica građana na temelju dobrovoljnog udruživanja pojedinaca spremnih na sve poteškoće da bi osigurali svoj opstanak i slobodu djelovanja. Prema van to društvo nastupa isključivo kao kolektiv, a unutar sebe je složena cjelina sastavljena od slojeva i grupa koje imaju svoje posebne interese.

Kao svaki srednjovjekovni grad, Trogir je uklopljen u feudalno društvo težnjama za stjecanjem povlastica, ali za razliku od feudalca- pojedinca, slobode i zemlju nastoji osigurati cijeloj zajednici.

Trogirsko srednjovjekovno društvo ima dva osnovna obilježja: jaku ideju zajedništva među pojedincima i jedinstvenost u odnosu na vanjski svijet, s jedne strane, a s druge strane, težnju svakog pojedinca da sebi i svojim bližnjima osigura što bolji položaj unutar zajednice i izdigne se i materijalno i statusno, što raslojava samu zajednicu.

Ideja zajedništva vjerojatno se razvila već u razdoblju male gradske općine jer je, na razini društvenog mentaliteta, takva ideja nužna za ustrojavanje komune. Unutarnje raslojavanje i preslojavanje društva traje mnogo dulje, a konačni odnosi unutar društva uspostavljaju se tek u 14. stoljeću. Na takvu brzinu uobličavanja društva utjecali su različiti činitelji.³⁸

Trogir kao grad ranoga srednjega vijeka ima neke odlike sela, prvenstveno u gospodarskom smislu, jer je svoj opstanak temeljio na poljoprivredi kao glavnoj gospodarskoj grani. Grad i njegov teritorij bili su dovoljno maleni da su se stanovništvo moglo baviti obradom polja i stanovati u gradu, a trgovina i zanatstvo bili su razvijeni tek toliko da se ne ugase i da budu nužna dopuna. Trogirsko društvo ranoga srednjega vijeka stoga je bilo gradsko više po svojim običajima i shvaćanjima, nego po svakodnevnim poslovima i imovini. Ne postoje izvori iz tog vremena koji bi govorili o mentalitetu društva, ali je činjenica da je dosta znanja iz antičkog doba, pa i shvaćanja i običaja iz

³⁷ ANDREIS, 1977., str. 167

³⁸ JELASKA, 2001., str. 12

antičkog razdoblja sačuvano u svijesti ljudi te ukazuje na to da su stanovnici Trogira zadržali gradski mentalitet kroz rani srednji vijek.³⁹

Poput svakog društva, trogirsko srednjovjekovno društvo bilo je sastavljeno od pojedinaca, a najmanja društvena jedinica u koju je većina pojedinaca uključena jest obitelj dok na širem planu svaki pojedinac ima svoje mjesto unutar nekog sloja ili grupe. Kroz sastav i djelovanje tih slojeva i grupa najlakše se može spoznati opća obilježja društva. Većina osoba bila je slobodna i uključena u jedan od tri osnovna društvena sloja: plemiće, pučane i distriktualce. Prva dva sloja obuhvaćala su gradsko stanovništvo, a treći stanovnike seoske okolice. S njima je čvrsto povezana, ali i na određen način izdvojena skupina crkvenih osoba.⁴⁰ Manji broj stanovnika bio je iz različitih razloga potisnut na rub društva. To je opći okvir koji obuhvaća ustroj dalmatinskih komunalnih društava te samim time i strukturu trogirskoga društva.

Za hrvatsko stanovništvo iz najbliže okolice Trogir je vjerojatno bio prvo žarište širenja kršćanstva iako je taj proces bio dugotrajan i dolazio je i iz drugih pravaca. Prihvatanjem kršćanske religije smanjile su se razlike između dva načina razmišljanja, a istovremeno su i jedni i drugi učili jezik onih drugih da bi se mogli sporazumijevati i razgovarati. S kontaktom je dolazila i razmjena iskustava i znanja o gospodarstvu, te razmjena određenih proizvoda. Upoznavanje i održavanje različitih veza, te uklapanje u istu religijsku zajednicu omogućilo je rušenje psiholoških barijera i prihvaćanje onih „drukčijih” s jedne i s druge strane.

U komunalnom razdoblju plemstvo je bilo dvojezično ili čak trojezično. Službeni jezik pravnih dokumenata i uprave bio je latinski jezik, što je vjerojatno produžilo opstanak neke vrste romanskoga govornog jezika, a na to je utjecao i talijanski jezik jer je Trogir održavao trgovačke veze s talijanskim prostorom. Vanjski komunalni službenici gotovo su redovito bili Talijani pa je i ta vrsta veze osiguravala utjecaj talijanskog jezika.⁴¹ Taj se utjecaj dodatno pojačava nakon 1420. godine dolaskom pod mletačku vlast. Unatoč tome hrvatski je jezik imao svoju važnost i među plemstvom i među pučanima.

Na raslojavanje unutar društva utjecali su gospodarski, ali i s njima često isprepleteni upravno- politički čimbenici. Ugled u društvu temelji se na imovinskoj podlozi,

³⁹ JELASKA, 2001., str. 14

⁴⁰ JELASKA, 2001., str. 15

⁴¹ JELASKA, 2001., str. 25

ovladavanju određenim znanjima, upravnim službama i podrijetlu. U slučaju trogirskog srednjovjekovnog društva u prvoj polovici 14. stoljeća dolazi do poremećaja kriterija ugleda jer podrijetlo postaje najvažniji temelj ugleda i o njemu od tada potpuno ovisi udio u vlasti, čime su temeljni društveni slojevi, plemići i pučani, pretvoreni u staleže u pravom smislu riječi.

Manji broj osoba bio je potisnut na rub društva, a neki i preko te crte. O osobama potisnutim zbog gospodarsko- imovinskih i psiho- fizičkih razloga komuna pojedinci su donekle brinuli, uglavnom zbog moralnih načela, ali to nije moglo bitno popraviti njihov položaj. Opasnost od ove vrste potiskivanja bila je najveća za siromašno stanovništvo. Isključenje zbog ideološko- vjerskih razloga bilo je potpuno, ali se moglo primijeniti samo na pojedince, a bilo je podjednako opasno za sve članove društva. Isključivanje zbog krivičnih razloga ovisilo je o težini postupka optuženoga, a bilo je najopasnije za osobe s dna društvene ljestvice.⁴² Nasuprot tome, isključenje zbog političkih razloga bilo je osobito opasno za plemiće i bogatije pučane, a često je pogađalo cijelu obitelj.

Poremećaji društvenog razvoja (ratovi, unutarnji sukobi, nestašice hrane i bolesti) ograničavali su mogućnost napredovanja, a bili su osobito teški kad su se međusobno ispreplitali, ali društvo se svim sredstvima borilo protiv njih.

⁴² JELASKA, 2001., str. 53

5.3. Trogirska katedrala

Katedrala sv. Lovre u Trogiru

Gradnja današnje trogirске katedrale (nakon što je u mletačkom rušenju grada 1171. stradala starija) započela je samim početkom 13. stoljeća, osigurana višestrukim potvrdama beneficija ugarskih kraljeva koji uglavnom potvrđuju poklone što su ih solinski knezovi i hrvatski kraljevi prikazivali trogirskoj crkvi.⁴³ Dijelom svoje građevne strukture, osim romanici, dijelom pripada i gotičkom razdoblju. Ipak, stilski gledano, ne možemo ju odrediti samo s dva stilska razdoblja. Krstionica katedrale koja se nalazi u sjevernom prostoru predvorja, ima obilježja gotičko- renesansnog stila, a kapela blaženog Ivana Trogirskog, prigradna sjevernoj lađi, djelo je rane renesanse s nekim baroknim izmjenama.⁴⁴

Trogirska katedrala bazilikalna je građevina razmjerno male dužine od sveukupno pet kratkih traveja s masivnim pravokutnim stupcima. U prvoj polovici 15. stoljeća nadstvođena je visokim gotičkim križnim svodovima. Veliko predvorje ispred pročelja građeno je u doba gotike, u 14. stoljeću. Na uglovima pročelja trebala su biti podignuta dva zvonika no izgrađen je samo jedan. U katedralu se ulazi kroz znameniti Radovanov portal iz 1240. godine. Katedrala, međutim, ima još jedan portal iz 1213. godine kroz koji se ulazi u južni brod katedrale, izravno s trga, od kneževa dvora. Nad bočnim brodovima katedrale pružaju se niske natkrivene galerije kojima se dodatno obogaćuje vanjska sila građevine. Zidni plašt katedrale ojačan je i raščlanjen pravilno raspoređenim pilastrima te ukrašen slijepim arkadicama koje učvršćuju završne vijence zidova, što je tipično za romaniku, baš kao i tanki polustupovi na apsidama.⁴⁵

Trogirska katedrala odlikuje se čistoćom obrade kvalitetnog trogirskog kamena koji s vremenom poprima plemenitu boju slonokosti.

⁴³ BELAMARIĆ, 2012., str. 319

⁴⁴ PELC 2012., str. 110

⁴⁵ PELC 2012., str. 110

Kao obnovitelj stare ranoromaničke katedrale spominje se biskup Desa Makarel (Maccarelli) 1175. godine, koji pregrađuje oratorij sv. Uršule u prvu kapelu trogirskoga patrona Ivana Trogirskoga. Nakon njegova nasljednika Mihovila, trogirski biskup postaje istaknuti Treguan, koji nastavlja izgradnju stolnice.⁴⁶

Tijekom dugotrajnoga procesa izgradnje katedrale bili su angažirani razni majstori, a sredstva su dobivana iz različitih izvora. Istovremeno se razvijala i institucija koja je služila za skupljanje sredstava za izgradnju te upravljanje organizacijom radova, tzv. Operaria („fabrica“).⁴⁷ Dakle, trebalo je osigurati stalne prihode koji će se posebno knjižiti u korist gradnje katedrale. Kontrola nad tim sredstvima često je uzrokovala sukob između crkvenih i svjetovnih vlasti. Budući da se u toj instituciji skupljao razmjerno velik fond, komuna ga je pokušala kontrolirati, dijelom i zbog toga što su biskupi ta sredstva koristili i u druge svrhe. U pretkomunalnom razdoblju biskup je imao istaknutu ulogu u gradskom životu.

Sredinom 13. stoljeća biskupska je vlast još bila jaka, a gradske su se odluke često donosile uz konačno odobrenje biskupa, koji je još imao velike ovlasti pri raspolaganju gradskom imovinom te pri odlukama o investicijama ili troškovima u gradu. Međutim, komunalne se vlasti sve više miješaju i u izgradnju katedrale te posežu za sredstvima koja su nekad bila pod kontrolom biskupa. Komuna ipak ulaže i vlastite prihode u izgradnju katedrale, koja je ukrašavala srednjovjekovni trg. Tako je komuna odlučila „zbog ukrasa grada“ za izgradnju katedrale dodijeliti vlastite prihode s komunalnoga zemljišta Sv. Vitala u Divuljama.

Uz katedralu je u 13. stoljeću postojala radionica. Već se 1264. spominje drvena kućica uz katedralu (*actum in camarda sancti Laurentii*). Bilo je nužno ljudima zaduženima za projekt i izvedbu dodijeliti prostor koji bi služio kao mjesto za graditelje. Glavni graditelj-protomajstor (*protomagister*)- vodio je gradnju katedrale, a angažiraju se zidari (*muratori*) i klesari (*lapicidae, petrarii*).⁴⁸

Papinski legat kardinal Gentil iz Montefioreta ustanovljuje trogirsku Operariju, instituciju kojoj su prihodi bili odvojeni od biskupske i kaptolske menze. Prema Andreisu, prihodi

⁴⁶ BENYOVSKY LATIN, 2010., str. 3

⁴⁷ Srednjovjekovna institucija koja se oblikovala pri izgradnji katedrale sv. Lovre u Trogiru kako bi se izbjegla prevelika administracija u procesu gradnje: od skupljanja sredstava, organizacije gradilišta i angažiranja majstora. Razvoj trogirске Operarije pokazuje i složen odnos između crkvenih i svjetovnih vlasti u gradu koje su se borile za kontrolu nad fondom ove institucije.

⁴⁸ BENYOVSKY LATIN, 2010., str. 6

Operarije sastoje se „od četvrtine svih dohodaka sela Marine, Vinišća i Račice i njihovih pripadnosti, obroka u desetinama i četvrtina osobne desetine te nešto malo drugih njegovih posebnih nekretnina.“

Budući da je izgradnja katedrale bila ogromna investicija za malu zajednicu kao što je bio Trogir, u njezinoj su realizaciji sudjelovali svi stanovnici grada- mnogi Trogirani oporučno ostavljaju novac za izgradnju stolnice. Tako se, osim preko prihoda s crkvenih i komunalnih posjeda, velik dio sredstava u fond fabrike slijevao i legatima. U oporukama s kraja 14. stoljeća dosta se legata ostavlja za izgradnju kapele sv. Ivana. Sigurno je da su stanovnici bili poticani ostavljati novac potreban za izgradnju crkava ili oltara. Dopuštenja za indulgencije, tražena od pape, morala su također potaknuti vjernike da iskažu svoju velikodušnost. Takve intervencije, s ciljem da se omogući nastavak i završetak gradnje, postaju u 13. stoljeću uobičajene. Vjernici su za novčane darove i predmete dobivali oprost i nadu u spas duše.⁴⁹

Do kraja 14. stoljeća polako je napredovala gradnja katedrale usprkos financijskim poteškoćama i bez obzira na međusobne sukobe biskupa i komune koji su sigurno usporavali radove. Političke (ne)prilike i kuga također su usporile gradnju. Naime, kuga 1348. godine, pogubna za cijelu Europu, zabilježena je po pomoru i u Trogiru. Sačuvani su podaci trogirskih i splitskih poslanika koji Mlečane obavještavaju o kugi koja je 1348. bjesnila među njihovim građanima.

Nakon mletačkih napada 1420. godine katedrala je bila oštećena- najviše je stradao zvonik, a obnova katedrale počela je već 1421. godine. Osim zvonika, koji je najviše stradao, bilo je oštećenja i na zidu crkve.

U Trogiru su se nakon dolaska Mlečana uz katedralu obnavljale i mnoge javne zgrade i fortifikacije, dakle bili su angažirani mnogi domaći, ali i strani majstori. Uz domaće majstore Matu Gojkovića i majstora Stjepana, koji su radili na obnovi katedrale i zvonika, pojavljuju se i majstori iz drugih gradova: Andrija Aleši, majstor Marin Radoj i sin Ivan iz Splita, majstor Pozdanić iz Zadra. Domaći majstor Nikola Račić radi s mletačkim graditeljem Marcom Gruatom na izgradnji zvonika i kasnije kapele sv. Jerolima. Najvažniji je svakako dolazak Nikole Ivanova Firentinca 60-ih godina koji, zajedno sa

⁴⁹ BENYOVSKY LATIN, 2010., str. 10

svojim zastupnikom Koriolanom Cippicom, mijenja koncepciju trga u skladu s toskanskom renesansom.⁵⁰

Razvoj trogirke Operarije pokazuje svu složenost izgradnje katedrale u srednjovjekovnom gradu: ona je ovisila o bogatstvu zajednice, ali i o odnosu komunalnih i crkvenih vlasti te o odnosu biskupa i kanonika.

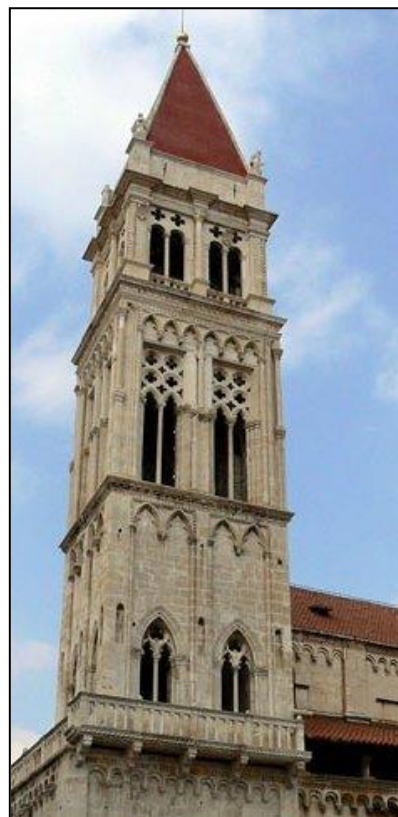
5.4. Crteži i grafiti na trogirskoj katedrali

⁵⁰ BENYOVSKY LATIN, 2010., str. 14

Na zidovima trogirске katedrale sv. Lovre na pročeljima i unutrašnjosti vide se urezi poput zareza, slova, pravokutna i polukružna udubljenja, rupe, natpisi, inicijali i poneki crtež. Najviše grafita nalazi se na zapadnom pročelju i u predvorju katedrale. Relativno malo grafita može se pronaći na zvoniku same katedrale.

5.4.1. Zvonik katedrale

Trogirski je zvonik, prema dokumentu trogirskih Operarija od 27. svibnja 1597. godine, izvodila radionica Trifunova oca Jeronima Bokanića. Današnji je izgled zvonik dobio u drugoj polovici 17. stoljeća, u pregradnji nakon rušenja vrha koji je stradao zbog udara groma 14. travnja 1653. godine. Sudeći prema nacrtu, trogirski je zvonik Bokanićeva doba bio završen s ložom pačetvorinasta tlocrta koja je imala osam bifora izvedenih u maniri cvjetne gotike, po dvije sa svake strane, nad kojom su se nalazili kasno-renesansni vijenac i kasnogotička balustrada.⁵¹ Na završnom katu, iznad balkona s balustradom, dizao se oktogonalni tambur, baza osmerostrane piramide kojoj su stranice bile znatno manje strme od današnje. Oktogonalnu piramidu Bokanićeva zvonika potvrđuje ne samo crtež s geometrijskom konstrukcijom prevaljenog rebra piramide, nego i ojačanje uglova zvonika izvedeno kamenim dijagonalnim pločama postavljenim u vrijeme gradnje njegove lože.⁵²

Zvonik trogirске katedrale

Na zvoniku se može pronaći tek nekoliko urezanih grafita i to većinom u vanjskom dijelu prvoga kata. Uglavnom se radi o monogramima i inicijalima.

⁵¹ BUŽANČIĆ

⁵² BUŽANČIĆ

„IHS“- monogram Isusova imena, prema trima početnim slovima u grčkom: IHΣ. Natpis je urezan na prvom katu zvonika katedrale i „IHS“, godina 185?

Inicijali urezani na zvoniku katedrale: B. J., B. G., A. M. i L. S.

Grb uklesan na podu jednog od katova zvonika. Vjerojatno pripada trogirskoj obitelji Lucić⁵³ ili mletačkoj obitelji Lando koja je dala više gradskih knezova.

5.4.2. Vanjski zidovi katedrale

Na vanjskim zidovima trogirске katedrale nalazimo sve vrste grafita: zidarske znakove, crteže, natpise na

⁵³ Obitelj Lucio (Lucić, Lučić) jedna je od najpoznatijih trogirskih obitelji, poznata ponajviše po njihovu najpoznatijem članu, povjesničaru Ivanu Lučiću iz 17. stoljeća. Rod Lucio, koji će kasnije (prema Luciju) poprimiti prezime Lucio/Lucić, bio je jedan od najbogatijih rodova 13. stoljeća.

latinskom jeziku, inicijale i trilje. Uglavnom se nalaze u razini očiju, a najviše ih je na zapadnoj strani katedrale.

Zidarske oznake

Na trogirskoj su katedrali vrlo česti zidarski znakovi poput crtica i križića. Može ih se pronaći na gotovo svim zidovima katedrale, a vjerojatno su služili graditeljima za označavanje udaljenosti, dok su križići mogli služiti graditeljima i za umetanje šestara ili kakvog drugog mjernog instrumenta.

*zadnjoj slici prikazano je grčko slovo
omega.*

*Zidarske oznake s
križićima i
kružićima, na*

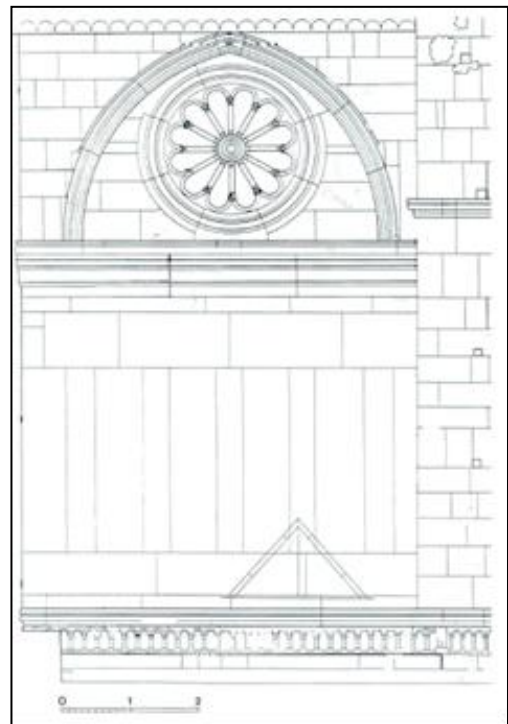
Urezana slova na zapadnom pročelju katedrale ukazuju na pripremu montaže. Odnosno, kameni blokovi najprije su bili sastavljeni na podu, a zatim su se podizali zidovi. Između

svakog polustupa u trećem redu kamenja nalazi se po jedno slovo od a do d, dimenzija 10 cm.

Pri dnu zapadnog pročelja trogirске krsťionice uklesan je tankom crtom istokračni trokut jednostruke baze (hipotenuze), dvostrukih kateta i s naznakom visine. Uklesan je 36 cm sjeverno od fuge između zida predvorja katedrale i krsťionice, a nekoliko centimetra iznad baze prvog reda kamenih blokova zapadne fasade krsťionice.⁵⁴

Oštrina ureza i precizna pravocrtnost trokuta na zapadnoj fasadi trogirске krsťionice izdvaja ga od većine znakova uklesanih na zidovima katedrale i nesumnjivo dokazuje da ga je klesao građevni majstor, a geometrijska pravilnost, raspodjela dužina i odnosi među njima sugeriraju da sadrži i prikazuje određene mjere.⁵⁵

Položaj trokuta na zapadnom pročelju⁵⁶

Mogao je služiti za jednokratnu provjeru nekih mjera, prijenos s arhitektonskog nacрта, ali vjerojatnija je bila pretpostavka da sadrži dužine standardnih jedinica mjera, kao što su pedalj, stopa, lakat, korak i slične te da je služio višekratno, odnosno trajno, za njihovu provjeru tijekom građevnih radova na samoj krsťionici, na katedrali ili nekoj od kasnijih prigradnji.⁵⁷

⁵⁴ Trokut je istokračan, na vrhu je kut od 81,5 stupnjeva, a na bazi kutovi od 49,25 stupnjeva. Visina trogirskog trokuta je 107 cm, baza (hipotenuza) 206,5 cm, a baza je unutrašnjeg trokuta 185 cm. Katete su vanjskog trokuta dugačke 158 cm, unutrašnjeg 141 cm, a razmak među njima je 8,2 cm (na bazi je 112 cm).

⁵⁵ IVANČEVIĆ, 1994., str. 112

⁵⁶ Slika uzeta iz: IVANČEVIĆ, 1994., str. 112

⁵⁷ IVANČEVIĆ, 1994., str. 112

Natpisi, inicijali i posvetni križevi

Dva natpisa istog sadržaja na latinskom jeziku koji se nalaze na južnom pročelju katedrale: VIVA IL CAPITANO FRANCESCO DA MOSTO CON TE ET... ET PADRE DI POVERTÀ Francesco da Mosto bio je trogirski knez od 1582. do 1584. godine.⁵⁸ Ovakvi natpisi „ulizivačkog“ karaktera nisu bili rijetkost u to doba.

Natpis koji se pojavljuje više puta na zidovima trogirske katedrale: VIVA GAF

⁵⁸ Francesco da Mosto i njegove zasluge kao trogirskog kneza spominju se u rukopisu bez naslova pronađenom u Kaptolskom arhivu u Splitu, u fondu ostavštine historičara Ivana Lucića. Rukopis je djelo anonimnog autora, pisan je talijanskim jezikom i donosi opis Trogira u 16. stoljeću. Rukopis je detaljno obradila Dunja Babić u znanstvenom radu *Opis Trogira i njegova teritorija s kraja XVI. stoljeća*.

*Inicijali urezani na kamenim
klupicama u
predvorju katedrale: V. B.,*

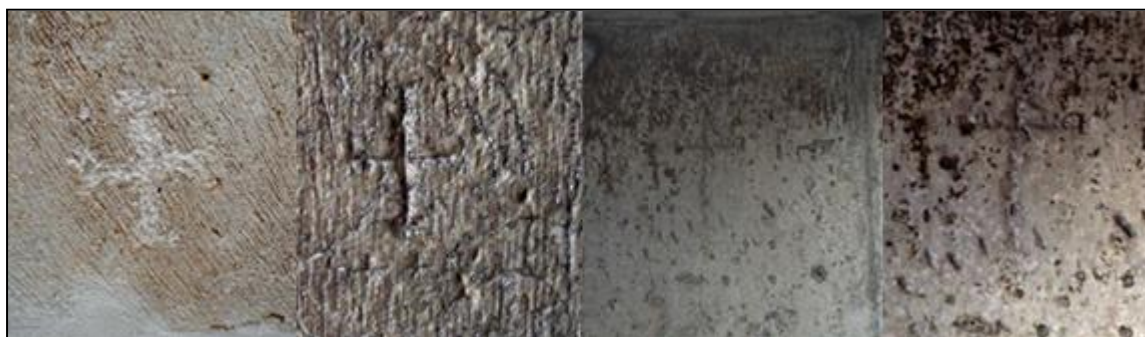
B. V., B. M. (Beata Maria ?)

*Jedva vidljivi, tanko urezani natpis na zapadnoj, vanjskoj strani predvorja koji spominje
majstora Jakova.*

Na katedrali se može pronaći velik broj urezanih posvetnih križeva:

Neki od urezanih križeva na katedrali

Stilizirani urezani crtež križa s trolisnim završecima koji se nalazi na zapadnom pročelju

katedrale, lijevo od ulaza.

Crteži

Na fotografiji se vidi crtež broda, vjerojatno galije budući da se daju primijetiti usporedne okomite linije koje predstavljaju vesla. Iznad trupa broda uzdiže se jarbol na čijem se vrhu nalazi križ. Duž cijelog broda nižu se prikazi zastavica. Pretpostavlja se da crtež potječe iz 16. stoljeća i moguće je da predstavlja obilježavanje blagdana blaženog Ivana, prvog zapisanog biskupa grada, u trenutku prijenosa svećanih ostataka u procesiji u svečano okićenom brodu. Crtež se nalazi na južnom vanjskom zidu katedrale, neposredno kraj ulaza u predvorje, s desne strane.

Prikaz renesansnog grba s inicijalima A i D. Nalazi se na južnom vanjskom zidu katedrale.

Crtež kola na južnom vanjskom zidu katedrale

Crtež ljudskog lica iz profila s neobičnom rašljastom kapom koja podsjeća na rogove. Nalazi se na zapadnoj strani, u predvorju katedrale. Vjerojatno potječe iz razdoblja gotike.⁵⁹

Urezani grb sa osmokrakom zvijezdom. Moguće da se radi o grbu trogirske plemićke obitelji Sobota čiji se grb inače sastoji od osmokrake zvijezde u kojoj se nalazi hodajući medvjed. Nalazi se na jugoistočnom dijelu katedrale.

⁵⁹ Crtež na desnoj strani uzet iz: BABIĆ, 1989., str. 115

Crtež na zapadnom pročelju katedrale odmah ispod zvonika u razini očiju koji prikazuje trolist. Moguće je da je povezan s radom majstora Gojkovića.⁶⁰ Crtež je vjerojatno nastao 1421. ili 1422. godine.⁶¹

Grafiti trilja i šaha

U grafite se mogu klasificirati i urezane igre šah i trilja⁶² koje su se igrale i u predvorju katedrale s lijeve i s desne strane portala.

U Trogiru je bilo zabranjeno kartanje ili kockanje za novac unutar cijelog grada, osim na glavnom trgu i u njegovoj blizini. Trg su čuvali komunalni službenici koji su nadzirali igre za novac koje su često završavale svađom i tučnjavom.⁶³

Crteži linija za igru trilje urezani na kamenim klupicama u predvorju katedrale

⁶⁰ Na katedrali je radio majstor Matej Gojković o čemu svjedoči ugovor iz 1421. godine

⁶¹ GIBSON, WARD- PERKINS, 1977., str. 290

⁶² Trilja je stara igra na ploči. Igra se s figurama koje se vuku po nacrtanim linijama.

⁶³ BENYOVSKY, 1998., str. 26

Ostali crteži trilja pronađeni na trogirskoj katedrali

Ova je trilja vjerojatno iz doba nastanka konzole s lavom i figurom Adama koje se nalaze na Radovanovom portalu. Moguće je da je i ranija jer se čini da joj jedna strana ide pod samu konzolu. Naknadno urezivanje nema smisla jer za igrača s jedne strane, uz konzolu portala, nema mjesta.⁶⁴

⁶⁴ BABIĆ, 1989., str. 114

Polja za šah urezana u predvorju katedrale

5.4.3. Unutrašnjost katedrale

Potpis majstora Muscardella. Natpis je uklesan na pilastru u unutrašnjosti katedrale, lijevo od ulaza. Pisan je slovima 13. stoljeća. Majstor Muscardello spominje se i u trogirskim ispravama 1264. i 1273. godine. Ovaj se majstor javlja u ispravama, nakon Radovanova natpisa na portalu (1240.), što ne znači da nije bio u jednom dijelu svojeg života suradnik glavnog kipara (i graditelja).⁶⁵

⁶⁵ BABIĆ, 1989., str. 113

Crtež ljudskog lica iz profila. Nalazi se u unutrašnjosti katedrale, na pilastru zapadnog zida, desno od ulaza.⁶⁶

U apsidi trogirске katedrale nedavno su pronađeni novi crteži koji uglavnom prikazuju brodove dok je na južnom zidu pronađen crtež jahača na konju kao i još nekoliko prikaza brodova.

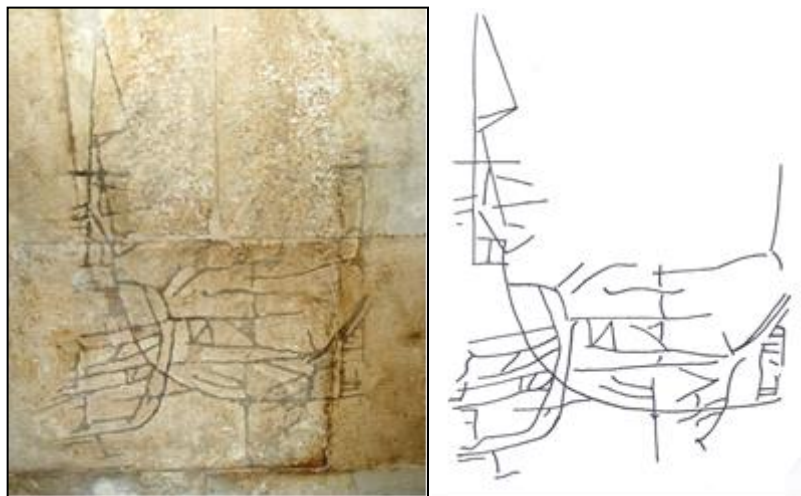

Crteži u apsidi katedrale s prikazima galija. Vjerojatno potiču iz renesansno- baroknog doba, odnosno iz 1600-ih godina.

⁶⁶ Crtež na desnoj strani uzet iz: BABIĆ, 1989., str. 115

Crtež na južnom zidu katedrale iz 17. stoljeća. Vjerojatno se radi o prikazu broda. To se da zaključiti po središnjoj okomitoj liniji koja vjerojatno predstavlja jarbol na kojeg se vežu druge, manje, okomite i vodoravne linije koje čine jedro broda.

Crtež koji se također nalazi na južnom zidu katedrale. Baš kao kod prethodnog crteža, i ovdje se vjerojatno radi o prikazu broda iz 17. stoljeća. Međutim, na ovom crtežu razaznaje se visoki trup broda što se da zaključiti po zakrivljenoj liniji koja se proteže preko gotovo cijelog prikaza. Na lijevi kraj te linije nastavlja se okomita linija koja ide u visinu i vjerojatno predstavlja jarbol broda s jedrom.

Još dva prikaza pronađena na južnom zidu katedrale. Lijevi crtež podsjeća na prikaz ribe.

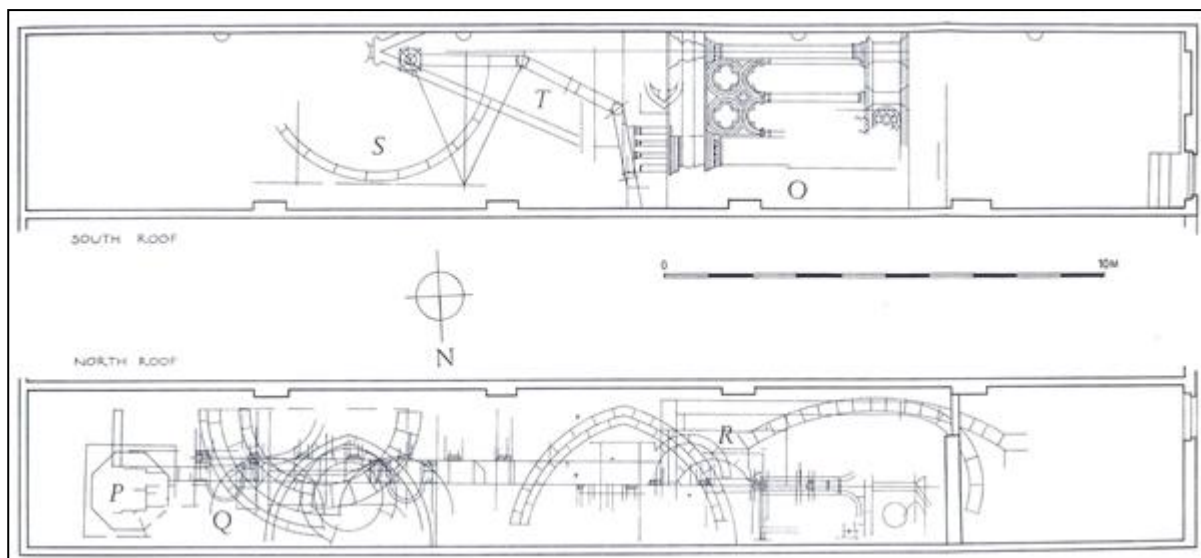

Crtež na južnom zidu katedrale koji prikazuje jahača na konju.

*Crtež križa upisanog u kružnicu naslikan crvenom bojom.
Nalazi se u apsidi katedrale*

Terase iznad sjevernog i južnog broda trogirске katedrale prekrivene su arhitektonskim nacrtima. Nažalost, danas se tim dijelovima katedrale ne može pristupiti, a neki nacrti su i uništeni prilikom restauracije.

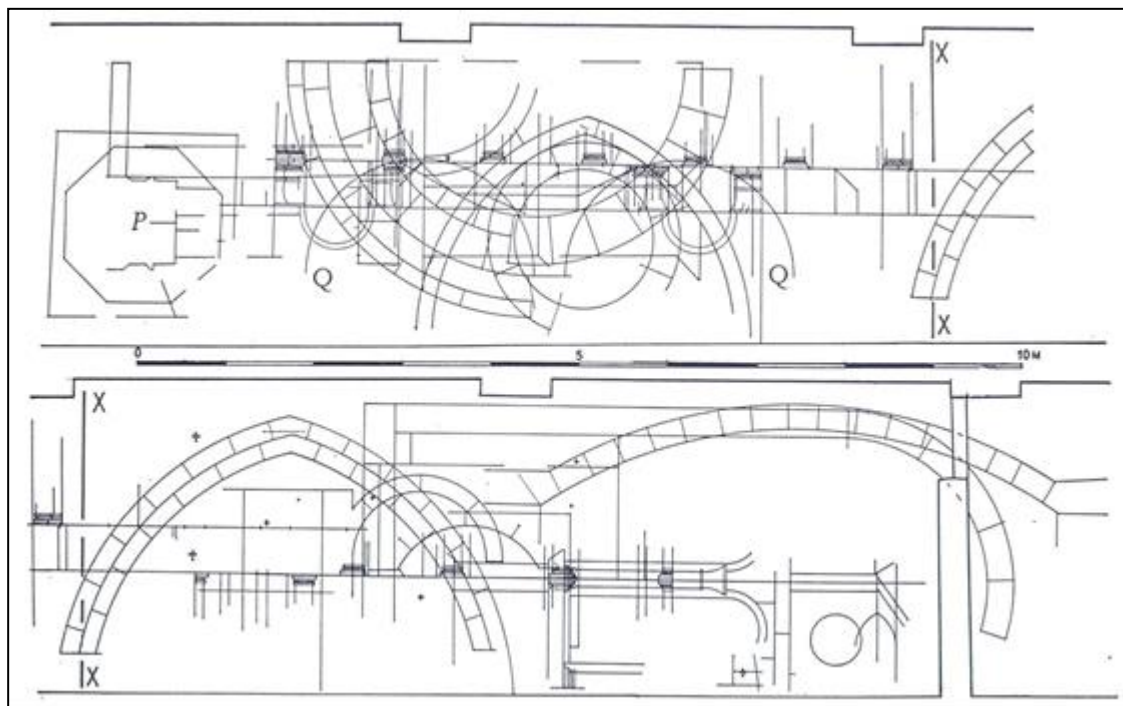
Svi crteži pronađeni na terasama iznad južnog i sjevernog broda trogirске katedrale.⁶⁷

Gibson i Ward- Perkins su 70-ih godina 20. stoljeća detaljno analizirali sve nacрте pronađene na krovu iznad sjevernog broda. Radi se o izuzetno kompleksnim nacrtima nastalim uglavnom u 15. stoljeću. Njihovi autori su majstori koji su u to doba radili na trogirskoj katedrali. Crteži su zapravo jako precizni nacrti različitih dijelova katedrale. Gibson i Ward- Perkins ih dijele u tri grupe: veliki arhitektonski elementi, arhitektonske elevacije i redove baza stupova nacrtanih u dva paralelna reda.⁶⁸

Dijelovi katedrale koji su sadržani u nacrtima su: krstionica, kapela Orsini, sakristija te kapela sv. Ivana. Dakle, radi se o dijelovima koji su naknadno dodani katedrali. Pronađeni su i nacrti za koje se nije dalo utvrditi na koje dijelove katedrale se odnose.

⁶⁷ Slika uzeta iz: GIBSON, WARD- PERKINS 1977., str. 292

⁶⁸ GIBSON, WARD- PERKINS 1977., str. 289

Svi crteži pronađeni na terasi iznad sjevernog broda trogirске katedrale.⁶⁹

⁶⁹ Slika uzeta iz: GIBSON, WARD- PERKINS 1977., str. 303

6. SPLIT

6.1. Povijest Splita

Dioklecijanova palača, crtež

Početak grada Splita tradicionalno se veže uz dolazak izbjeglih Salonitanaca, odnosno prelazak salonitanskih gradskih i crkvenih vlasti u obližnju Dioklecijanovu palaču, čije su čvrste zidine i obrambene kule bile po mjeri novih prilika. U vrijeme gradnje Dioklecijanove palače, krajem 3. stoljeća, vjerojatno se nije ni pomišljalo na to da bi rezidencijalna palača velikog reformatora Rimskog carstva mogla imati bilo kakvu drugu funkciju, a posebno postati jezgrom budućeg grada. No, prostorna organizacija palače, koja je od početka imala osnovu malog grada, iskazala se podobnom upravo za takav oblik transformacije. Naseljavanje Dioklecijanove palače započelo je već u kasnoj antici, a mnogi Salonitanci su puno prije poznate provale barbara u njihov grad u palači pronašli svoje trajno boravište. Svi se gradovi, ma koliko stradali u ratu ili raznim katastrofama, obnavljaju i dalje traju na istome mjestu kad za to postoje gospodarski, strateški, prometni, politički i drugi specifični razlozi. No, Salona se nije obnovila jer je njezino stanovništvo, preselivši se u nedaleko carevo zdanje, koje postaje jezgra novoga grada, ponijelo sa sobom preostale, po svoj prilici, znatno reducirane upravne i vjerske strukture zavičaja.⁷⁰ Da Split u Dioklecijanovoj palači nije novi grad nego nastavak Salone, ne svjedoče samo njegovi prvi stanovnici, izbjegli Salonitanci, već i gradsko ustrojstvo

⁷⁰ RAPANIĆ, 2007., str. 152

stare Salone obnovljeno u novome boravištu.⁷¹ Već je tada moralo doći do mnogih promjena i adaptacija javnog prostora, koje su svakako kulminirale velikim priljevom salonitanskog stanovništva u 7. stoljeću.

Dioklecijanova palača je gotovo stoljećima prije naseljavanja Salonitanaca u 7. stoljeću bila izložena raznovrsnim adaptacijama i transformacijama postojećih objekata koje su doprinijele postanku novog grada. Ipak, njezina konačna transformacija prema gradu u pravom smislu riječi započinje preuzimanjem municipalnih funkcija, a potom i crkvene organizacije porušene Salone. U strukturalnom smislu palača je sasvim sigurno već dobila obrise gradskog naselja, no tek su uklapanjem civilne i crkvene uprave ostvarene sve pretpostavke urbane zajednice.⁷²

Podrijetlo imena, grčkog *Aspalathos*, latinskog *Spalatum* i *Spalato*, od kojeg se oblikovalo i hrvatsko *Spljet* ili *Split*, nije potpuno jasno. Po tradiciji, potječe od same carske palače (*palatium*), a potumačenju nekih znastvenika od naziva dviju biljki koje i u ovom kraju rastu- slamećak i brnistra.⁷³

Rani srednji vijek se smatra razdobljem „prave“ transformacije palače u grad. Tada su crkvena i gradska vlast čvrsto zauzele svoje položaje, a krenulo se i s prvim većim zahvatima novogradnje. Splitska povijesna jezgra spada među najbolje očuvane primjere srednjovjekovnog urbanizma, koji je postigao svoj vrhunac u romanici i gotici. Svemu tome je prethodio ključan proces ranosrednjovjekovne transformacije kasnoantičke palače u grad.

Dioklecijanova palača spada među najsačuvanije spomenike iz vremena rimskog carstva, a po svojoj prostranosti može se svrstati i među najveće građevine antike. Cijela palača nalazi se unutar nepravilnog četverokuta koji čine goleme zidine kojima se na svakom uglu nalazi po jedna četverokutna kula.⁷⁴ Na istočnoj, zapadnoj i sjevernoj strani, po sredini su se nalazila vrata i to dvostruka. U 16. stoljeću vrata su dobila imena Srebrna vrata na istoku, Željezna vrata na zapadu i Zlatna vrata na sjeveru. Između ovih vrata i kula na uglovima dizale su se, na svakoj strani osim na južnoj, po jedna kula, dakle ukupno njih

⁷¹ KEČKEMET, 2002., str. 33

⁷² JOVIĆ GAZIĆ, 2011., str. 169

⁷³ KEČKEMET, 2002., str. 22

⁷⁴ NOVAK, 2005., str. 30

šest. Ova troja vrata bila su flankirana osmerokutnim kulama. Na južnoj strani nije bilo kule, ona je u svom gornjem dijelu bila raskošno ukrašena arkadama.

Dioklecijanova palača bila je u unutrašnjosti podijeljena slično kao rimski utvrđeni logor i imala je dvije glavne ulice koje su se sjekle u sredini (*cardo* i *decumanus*). One su imale svoj izlaz na gradskim vratima. Ove dvije ulice imale su s obje strane zatvorene trjemove sa stupovima, od kojih su neki još uvijek sačuvani. Sjeverna polovica palače bila je, vjerojatno, određena za stražu i poslugu, za gospodarske svrhe i sve ono što je u dvoru bilo potrebno. Zgrade u južnom dijelu palače bile su stanovi za cara i njegovu porodicu, za njegove dvorjanine i goste, sa svim onim prostorijama koje su tada postojale u ovakvom dvoru. U tom dijelu podizale su se i zgrade posvećene kultu bogova i cara.⁷⁵

Sjeverni dio jugoistočnog kvadrata palače dobrim je dijelom zauzimao carev mauzolej koji je u najvećem dijelu dobro sačuvan. Na visokom osmokutnom postolju diže se osmerokutna cella, okružena trijemom, peripterom na 24 stupa. Prednji dio, predvorje mauzoleja sa svojim zabatom na 4 stupa nalazio se ondje gdje se danas nalazi donji dio zvonika. U unutrašnjem dijelu, grobnica se sastojala od 4 okrugle i 4 pravokutne niše. Na uglovima, gdje su niše završavale, bili su postavljeni veliki porfirni i granitni stupovi, a iznad njih drugi red isto takvih, manjih stupova. Pod trabeacijom gornjeg reda stupova išao je oko cijele zgrade u unutrašnjosti friz, s genijima i portretima Dioklecijana, njegove žene Priske i njihove kćeri Valerije. Ulaz u mauzolej čuvale su četiri sfinge donesene iz Egipta. Jedna je ostala na peristilu, u blizini svog prvobitnog položaja, izrađena je za faraona Tutmozisa III., druga, bez glave, danas se nalazi u Arheološkom muzeju, treća je iz vremena Ptolomejevića i postavljena je pred Malim hramom, dok se od četvrte čuva veći dio torza u muzeju. Stan samoga cara bio je na južnoj strani palače, nad morem. Ispred tog stana nalazio se Peristil koji je završavao protirom, monumentalnim ulazom u carev stan, na četiri visoka stupa, a nad njima arhitrav koji je nad dvama srednjim stupovima arhivolt.⁷⁶

Prvobitna namjena zgrade, koja je u ranom srednjem vijeku preuređena u splitsku katedralu, bila je dvojaka. Car Dioklecijan štovao je u njoj boga Jupitera, čijim se smatrao sinom, a taj prostor istodobno je namijenio svom vječnom počivalištu. Zaključuje se to po

⁷⁵ NOVAK, 2005., str. 33

⁷⁶ NOVAK, 2005., str. 33

motivima znakovitim za posmrtnu građevinu, isto kao i po poprsjima cara i carice, koji se tumače i kao likovni izraz nedečekane Dioklecijanove apoteoze.⁷⁷

Poslije Dioklecijanove smrti njegova je palača postala državno vlasništvo i upotrebljavana je u razne svrhe.

Polovicom 10. st. počinje intenzivnije širenje grada izvan zidna Palače prema zapadu. Neki putovi slijede i one spomenute rimske podjele, parcelaciju i centurijaciju, pa se oni, kao važni prostorni elementi, održavaju tijekom mnogih stoljeća, čak do današnjih dana.

U 13. st. grad je imao gotovo 10 000 stanovnika i vrlo razvijenu pomorsku trgovinu.

Krajem 14. ili početkom 15. st. grad je definitivno izašao iz prvobitne jezgre u Palači jer se zapadno predgrađe, dotad opasano obrambenim ogradama od suhozida, integriralo uz jezgru novim, pravim zidinama.

Godine 1420. dalmatinski gradovi, a među njima i Split, dolaze pod vlast Venecije u čijoj vlasti ostaju sve do 1797. Ta okolnost, uz mletačko turske ratove koji su se u već bliskom zaleđu vodili potkraj 15. i u 16. st. izravno djeluje na život grada.

U tom razdoblju Split je doživio ekonomski i kulturni razvoj. Pretpostavlja se da je grad s predgrađima tada mogao imati više od 5000 stanovnika. Tada se ostvaruju i monumentalna djela arhitekture, kiparstva i umjetnog obrta.

⁷⁷ MARASOVIĆ, 2011., str. 182

6.2. Društvo u srednjovjekovnom Splitu

Svi Splićani, plemići i pučani, bili su građani Splita i nijedan Splićanin nije se mogao ni na jedan način odreći građanstva svoga grada. Stranac koji je želio stanovati u Splitu, mogao je postati pravi građanin Splita. Pritom je morao zamoliti Veliko vijeće da ga primi za građanina, a Veliko vijeće bi tada tajnim glasovanjem i većinskom odlukom zaključivalo prima li se molitelj za građanina Splita. Novoprimljeni građanin imao sve dužnosti kao i svaki drugi splitski građanin te je uživao sva građanska prava. Morao se zakuniti na Sveto pismo, da će slušati sva naređenja potestata, rektora i komune Splita, da će unaprijed i stalno stanovati u Splitu, da će biti vjeran građanin svoga grada i raditi za njegov boljitak, za njegovu sreću i čast.⁷⁸

Jedna od najtežih kazni kojom su kažnjavani Splićani bio je izgon iz grada. Izgnanik se nije smio vratiti u Split, osim za blagdan Svetog Duje, ali ni tada nisu smjeli da se vrate oni koji su bili izgnani zbog krvoprolića, krađe, preljuba ili krivog svjedočenja.

Kao i u ostalim dalmatinskim gradovima i splitsko je stanovništvo, vjerojatno još u 7. stoljeću, bilo podijeljeno na plemiće i puk (*nobiles* i *populus*). Plemići su imali svu vlast, a pučani, iako ravnopravni u aktivnom pravu izbora, nisu uspjeli postati sudionici u upravi grada koja je uvijek bila u rukama plemića. Plemići su *maiores* (veći), pučani se nazivaju *minores* (manji). Ta se podjela u svakodnevnom životu grada slabo opaža jer su u poslovanju svi ravnopravni.⁷⁹ Međutim, plemići se nastoje izdignuti iznad pučana, posebno nakon donošenja Statuta 1312. godine. Statut je istaknuo razlike između pučana i plemića, i iako su jedni i drugi kažnjavani zbog istih djela, postojala je razlika u visini kazne, pogotovo ako je pučanin nanio nekakvo zlo plemiću.

Obitelj je najjači temelj srednjovjekovnog grada pa tako i Splita. Kao mala sizerena⁸⁰ država, srednjovjekovni Split dugo je živio u punoj autonomiji, sve do pada pod mletačku vlast 1420. godine. Split, srednjovjekovni trgovačko- pomorski grad, stvorio je kroz stoljeća svoj zakonik i živio životom pravne države. Tako je obitelj bila čvrsto određena običajima, ali i zakonima. Otac je bio glava obitelji i puni gospodar imetka, ali je običaj i zakon u punoj mjeri štitio i ženu, koja upravlja svojim mirazom. Zakon ju je branio i od

⁷⁸ NOVAK, 2005., str. 259

⁷⁹ NOVAK, 2005., str. 259

⁸⁰ U međunarodnom pravu država koja ima suverenitet nad drugom polusuverenom državom.

zlostavljanja i davao joj, kao majci, posebno nakon eventualne suprugove smrti, prava koja su joj omogućavala pristojan život i odgoj djece.⁸¹

Splićanima su bile potrebne plodine okolnih seoskih područja, a hrvatskim doseljenicima zanatski i ostali proizvodi iz grada pa je ta razmjena ubrzo urodila suradnjom, a zatim i međusobnim pretapanjem stanovnika grada i okolice. Hrvati su se useljavali u grad, vjenčavali sa Splićanima pa se tako grad postupno pohrvaćivao.⁸²

Split je u 15. stoljeću pretežito hrvatski. Većina stanovništva govori hrvatskim jezikom, dok latinski jezik ostaje službeni jezik kancelarije, a dalmatinski se jezik govorio u ponekim obiteljima. Talijanski notari i trgovci koji dolaze u Split govore svojim jezikom, čije tragove nalazimo u njihovim spisima.⁸³ Iako je studij bio na latinskom jeziku, učitelji u školama bili su redom Talijani te su djelovali tako da su Splićani, a najviše djeca trgovaca, naučili talijanski jezik i služili se njime, najviše u trgovanju.

⁸¹ NOVAK, 2005., str. 265

⁸² KEČKEMET, 2002., str. 35

⁸³ NOVAK, 2005., str. 259

6.3. *Splitska katedrala*

Katedrala sv. Dujma u Splitu

Prema zapisima Tome Arhiđakona, Ivan Ravenjanin, prvi splitski nadbiskup, preuređio je carski hram- mauzolej u stolnu crkvu posvećenu sv. Mariji, koja je mnogo poznatija po imenu svoga drugog titulara sv. Dujma, solinskog biskupa i mučenika, zaštitnika grada Splita.⁸⁴ Suvremena historiografija smatra da je splitska crkva uzdignuta na rang nadbiskupije tek u vrijeme poznatih crkvenih sabora iz 925. i 928. godine, a prvi splitski nadbiskup, čija funkcija je zabilježena i u službenim zapisima sa Sabora, bio je Ivan Tordakatov Spličanin.

Širenje kršćanskog kulta u Dioklecijanovoj palači odvijalo se u skladu s njegovim širenjem u ostalim dijelovima salonitanskog teritorija. Palača i njezina okolica bile su nastanjene kršćanima puno prije nego je postala novim biskupskim sjedištem, o čemu svjedoče mnogi arheološki nalazi, ostatci arhitekture i plastike. Monumentalna zgrada Dioklecijanovog mauzoleja idealno je poslužila za potrebe kršćanske katedrale, sjedišta solinsko - splitskog biskupa i kasnije splitskog nadbiskupa. Na pitanje kada je izvršena prenamjena mauzoleja i tko je za nju zaslužan, još uvijek nema jednoglasnog odgovora. Prema Tomi Arhiđakonu to je bio spomenuti Ivan Ravenjanin, navodno prvi splitski nadbiskup. No, o kojem god se biskupu radilo, teško je zamisliti da bi sredinom 7. stoljeća još uvijek morao uklanjati poganske simbole u unutrašnjosti mauzoleja, kako tvrdi Toma, budući da su do preseljenja

⁸⁴ MARASOVIĆ, 2008., str. 26.

salonitanskih crkvenih vlasti u palaču, kršćanski simboli već obilježili gotovo svaki njezin dio.⁸⁵

Splitski katedralni sklop se u potpunosti „naselio“ u postojeće objekte Dioklecijanove palače, pa je razvoj kršćanskog kompleksa u gradu koji je u cjelini zauzeo nekadašnje carsko zdanje, zaseban i izniman slučaj na istočnoj obali Jadrana. Kršćani su dugo izbjegavali sva rimska kulturna mjesta, čak i kada su izgubila svoju funkciju, tako da masovnijih preinaka hramova za potrebe kršćanskog kulta nije bilo prije 6. ili 7. stoljeća. Po tom se pitanju adaptacija Dioklecijanovog mauzoleja za potrebe katedrale, kao i ostale preinake rimskih kulturnih građevina na prostoru palače, uklapa u svojevrstne standarde vremena na pragu ranog srednjeg vijeka.⁸⁶

Kronološkim slijedom, u ranu se romaniku, najvjerojatnije kroz 12. ili početkom 13. stoljeća, mogu datirati dovratnici pobočnog portala splitske katedrale, ukrašeni valovitom lozicom sa cvjetićima u zavoju, kao i romaničkim duhom još naglašeniji nadvratnik s nizom kružnica sa zvijerima i pticama. Sam portal nije tipičnog romaničkog oblika, ali se smatra da je nepoznati majstor ponovio oblik onih najranijih pobočnih vrata stolne crkve, koja spominje Toma Arhiđakon navodeći tradiciju da ih je dao izvesti slavni nadbiskup Ivan Ravenjanin, koji je očistio hram od poganstva. Glavni portal u srednjem vijeku nije izmijenjen, osim što je iznad njega dodan sarkofag Katarine i Margarite, kćeri ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV., koje su umrle 1242., a čija prisutnost govori u prilog pretpostavci o prikazima kralja i kraljice nad lavovima pred ulazom u crkvu. Najznačajnije razdoblje za umjetnički razvitak splitske katedrale je 13. stoljeće. U vrijeme tog iznimno plodnog umjetničkog razvoja grada Splita i njegove katedrale nastala su vrhunska djela: drvene vratnice majstora Andrije Buvine, početni dio zvonika sa skulptorskom dekoracijom, propovjedaonica i drvena korska sjedala.

Autor izrezbarenih drvenih vratnica je rezbar i slikar, Splitsanin Andrija Buvina. U nekim rukopisima koje je zabilježio nepoznat autor, a koji se nalaze u djelu Tome Arhiđakona, *Historia Salonitana*, nalazimo podatak da su vratnice postavljene na dan Sv. Jurja 23. travnja 1214. godine. Na vratnicama katedrale, tom iznimnom djelu našeg romaničkog drvorezbarstva, koje se do današnjih dana sačuvalo „in situ“ u razmjerno dobrom stanju, što je rijetkost ne samo na našim prostorima već i u europskoj umjetnosti uopće, mogu se

⁸⁵ JOVIĆ GAZIĆ, 2011., str. 170

⁸⁶ JOVIĆ GAZIĆ, 2011., str. 173

nazreti tragovi pozlate i polikromije, čime je djelo dobivalo još svečaniji značaj.⁸⁷ Buvinine se vratnice sastoje od dva krila, od kojih svako ima po 14 udubljenih polja. Tih 28 kasete sadrže prizore iz Evanđelja, od Navještenja do Isusova uzašašća. Svako pojedino polje ima koso položeni izrezbareni okvir, dekoriran kombinacijom pletera predromaničkih reminiscencija i stiliziranih antiknih vitica, a samo je u dva slučaja ukras riješen akantusovim lišćem. Između uokvirenih polja široke su trake dekorirane izbočenim kuglicama i motivom lozice, u koju su utkani maleni, uglavnom nagi ljudski likovi i životinje poput psa, veprova, ptica pa i fantastične životinje poput zmajeva. Ljubo Karaman je u svojoj analizi vratnica izvršio njihovu detaljnu stilsku ikonografsku analizu te je uočio niz inačica, koje objašnjava kao specifične lokalne karakteristike, nalazeći u spoju romaničkih i bizantinskih crta izvorište posebice u iluminiranim kodeksima, koje je Buvina mogao vidjeti u Splitu.

Naslone današnjih korskih sjedala uzdužne su drvene urešene plohe, koje se sastoje od sedam vodoravnih pojasa, uokvirenih uskom okomitom trakom. Od tih je pojasa najširi onaj srednji, s rešetkama koje podsjećaju na islamske ornamentalne dekoracije, izvedene na tokarski način, koji se može primijetiti i na drugom i šestom pojasu, od kojih je prvi dekoriran dvokatnim arkadicama, među kojima su reljefi dvanaestorice apostola i simboli četiriju evanđelista, a drugi ima ukrase u vidu rešetke s naizmjeničnim prikazima raznih životinja u pravokutnim okvirima.⁸⁸ Četiri preostala pojasa sadrže plitke reljefe s ornamentima u varijacijama geometrijskih pletera i lisnatih vitica te raznolikih životinjskih i ljudskih likova. Čitav naslon kora karakterizira iznimna inventivnost majstora te radionice koja je s mnogo duha povezala sve ornamente, unatoč njihovom raznolikom porijeklu- od antiknih reminiscencija, predromaničkih pletera i romaničkih dekorativnih izvorišta.

Splitska se propovjedaonica diže na šest mramornih stupova s kapitelima u kojima su motivi lišća i svinutih grana isprepleteni s likovima iz romaničkih bestijarija. Nad lukovima se diže šesterokutni prsobran, okružen varijacijama manjih stupova od višebojnog mramora, koji nose niz slijepih arkada s reljefnim prikazima anđela, simbola evanđelista, zvijeri i rozeta.⁸⁹ Elegantna se propovjedaonica završava dvostrukim frizom

⁸⁷ PRIJATELJ, 1991., str. 18

⁸⁸ PRIJATELJ, 1991., str. 19

⁸⁹ PRIJATELJ, 1991., str. 20

biljnih i životinjskih (plošnijih i arhaičnijih) motiva, dok cjelinom dominira izvanredno modelirani orao otvorenih krila, koji ima funkciju stalka za polaganje knjige, nad stupom kojem je u podnožju lav koji u kandžama drži neku fantastičnu životinju. I na propovjedaonici su, kao i na vratnicama i naslonu kora zapaženi tragovi pozlate, koja je prostoru tog vremena davala ugođaj produhovljene raskoši. Propovjedaonica, na kojoj su već odavno uočeni odrazi apulijske umjetnosti, zauzima prvorazredno mjesto u ovom razdoblju. U najnovije je vrijeme propovjedaonica trogirске katedrale pripisana Radovanu i njegovoj radionici, te je istaknuto da splitska propovjedaonica razrađuje isti projektni obrazac, nastojeći da ga u plastičnim detaljima još više razradi. Zapaženo je kako su ukrasi kapitela i vijenci sa životinjskim likovima gotovo citati s Radovanova vrhunskog trogirskog opusa, dok se u nekim detaljima mogu osjetiti ruke arhaizirajućih majstora.

Danas je zvonik splitske katedrale, visok 57 metara, postao simbolom grada te je ušao i u njegov grb. Zvonik broji pet katova što se uzdižu nad predvorjem katedrale, koje je koncipirano po uzoru na antički slavoluk, povezujući se na taj način s arhitekturom same palače. Četiri kata pravokutnog tlocrta raščlanjena su s po dvije bifore na sve četiri strane te su odvojeni jedan od drugih masivnim profiliranim vijencima. Treći i četvrti kat dekorirani su i visećim slijepim arkadama, koje su smještene podno vijenaca. Završni je kat riješen u obliku oktogonalnog tambura s piramidalnim krovom, koji je također na svakoj stranici raščlanjen biforom. Sve bifore na zvoniku odijeljene su jedne od drugih stupićima što pridržavaju vijenac. Za razliku od gornjih katova, koji sadržavaju bifore s polukružnim lukovima, predvorje je katedrale sa svoje sjeverne i južne strane dekorirano slijepim arkadama sa šiljastim lukovima, koje nose naizmjenično postavljeni stupovi i pilastri s lisnatim kapitelima. U zvoniku se spajaju oblici romanike i duh gotike. Romanički stil možemo osjetiti u dekorativnim motivima vijenaca, u lisnatim kapitelima, polukružnim lukovima bifora i slijepih arkada, u redovima zubaca, te naposljetku, u diobi samog zvonika na vodoravne katove, čije je međusobno odvajanje naglašeno korničima. Gotički nam stil odaje elegancija, vitkost i prozračnost zdanja. U isto se doba, kao i propovjedaonica, može datirati i početna faza gradnje zvonika. Između 1890. i 1908. godine izvršena je njegova potpuna restauracija, pod nadzorom bečkih arhitekata Hausera i Förstera, a u izvedbi splitskog graditelja Andrije Perišića. Kad su, kako piše Karaman, nakon 18 godina rada skinute skele sa zvonika, Splitsani su doživjeli razočaranje jer je njegovom bijelom kamenu nedostajao utisak starine, a njegovim matematički točno

kopiranim detaljima i skulpturama spontanost i izvornost dljeta srednjovjekovnih majstora. Originalni je zvonik imao pet četverokutnih katova, a završni je, šesti, oktogonalni kat s piramidom na vrhu bio kod obnove potpuno izmijenjen. Skulpture su u rijetkim slučajevima ostale „in situ“, a mnoge su zamijenjene kopijama, dok je stanovit broj originala sačuvan u Muzeju grada Splita. O vremenu oko kojega se vrti moguća datacija gradnje zvonika govori nestali spis iz 1257. godine koji je spominjao Kolafisu (Golubicu), udovicu splitskog kneza Ivana Frankopana, kao donatoricu zvonika.⁹⁰ Na temelju najstarijih izvora, kao što su rani grbovi Splita i iluminacije misala vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića, nedavno je iznesena pretpostavka da je zvonik do kraja 14. stoljeća bio završen s četiri kata te da je na vrhu imao krov. Kasnije, krajem 15. stoljeća krov je skinut, dodan je još jedan kat srodan prethodnima, te je zvonik dovršen vjerojatno početkom 16. stoljeća manjim oktogonalnim katom s piramidom. Poznato je po dokumentima to da su na splitskom zvoniku 1472. radili Andrija Aleši i Nikola Firentinac, ali nije utvrđeno u čemu se sastojao njihov doprinos. S Peristila se stubama penjemo prema nadsvođenoj površini koja spaja prvi kat zvonika s katedralom. Na prvom katu zvonika, nasuprot ulaza u katedralu, tri su reljefa, od kojih jedan predstavlja Navještenje, drugi Porođenje i pranje djeteta, a treći zaštitnike grada. Prva su dva reljefa izraziti rad majstora Radovanova kruga i vrlo su visoke kvalitete, dok je treći djelo kipara manje vrijednosti, naglašenijih konzervativnih crta.⁹¹

Predvorje, uklopljeno u prizemlje zvonika, predstavlja obnovu ideje antičkog slavoluka. Ulaz u predvorje čuvaju dva snažna lava s kovrčavim grivama i stilizirano raščlanjenim trupom, od kojih jedan drži janje u šapama. Lavovi podsjećaju na one na Radovanovom portalu u Trogiru, a za njih je duhovito rečeno da su postavljeni kao zamjena carevim egipatskim sfigama. Nad lavovima su skupine od po tri figure, gdje po dvije sa stražnje strane podupiru stupove poput telamona. Originali se danas čuvaju u Muzeju grada, a zamijenjeni su kopijama pri obnovi. Likovima su uklonjene glave, a jedan je od njih posve otučen pa je na njegovom mjestu uklesan barokni maskeron. Te skupine likova, čini se, predstavljaju hrvatsko-ugarskog kralja i kraljicu (Belu IV. i Mariju Laskaris) koji su imali udjela u početku dizanja zvonika.

⁹⁰ BELAMARIĆ, 1997., str. 46

⁹¹ PRIJATELJ, 1991., str. 25

6.4. Crteži i grafiti na splitskoj katedrali

6.4.1. Zvonik

Obnova zvonika(1890.-1908.) obavljena je prema projektima bečkog arhitekta Aloisa Hausera, kojega je, nakon njegove smrti, naslijedio Emil Föster. Radove je izvodio poduzetnik zidar Andrija Perišić. O zvoniku prije obnove sačuvana je relativno skromna dokumentacija, nekoliko nacрта i mali broj fotografija. Njegov nacrt godine 1751. donosi Daniele Farlati. Tijekom obnove manji dio kamenih ukrasa vraćen je na zvonik, no veći je dio raznesen na nekoliko strana.

Za gradnju zvonika najvećim je dijelom bila korištena kamena građa antičkog, odnosno kasnoantičkog porijekla, uključujući stupove, stupiće i kapitele. Prije obnove zvonik je imao veoma tamnu patinu, vjerojatno i zato što je za njegovu gradnju korišteno staro kamenje s antičkih zdanja.⁹²

Što se tiče grafita na zvoniku splitske katedrale, najviše ih je na prvom katu i većinom se radi o potpisima, inicijalima i natpisima na latinskom jeziku.

Natpisi u unutrašnjem dijelu prvog kata zvonika:

Natpisi iz 1900., 1901, 1905. i 1910. godine. Autori su vjerojatno bili radnici tijekom obnove zvonika budući da nitko osim radnika nije imao pristup unutrašnjosti zvonika.

⁹² BABIĆ, 2007., str. 149

Natpis iz 1848. godine, iz vremena prije restauracije zvonika.

U vanjskom dijelu prvog kata zvonika nalazi se nekoliko natpisa nastalih prije 1890. godine, odnosno prije početka restauracije zvonika. Iz toga se da zaključiti da su restauratori svojedobno pokazali određeno poštovanje prema autorima ovih natpisa odlučivši kamene blokove s grafitima ponovno ugraditi u novi izgled zvonika.

„Don Petar Pavich“, 1820.(?) godina

„EGO ANTONIUS GIOVANES MIRCETA TOMASO TORTI PIETRUS PERICH MDCCCXXII“, 1822. godina

„EGO IOANES MIRCETA“, 10. lipnja, 1822. godine

Natpis na latinskom iz 1723. godine

Više potpisa među kojima su i prezimena poznatih obitelji poput Crisomali i Čipčić, 1600. godina

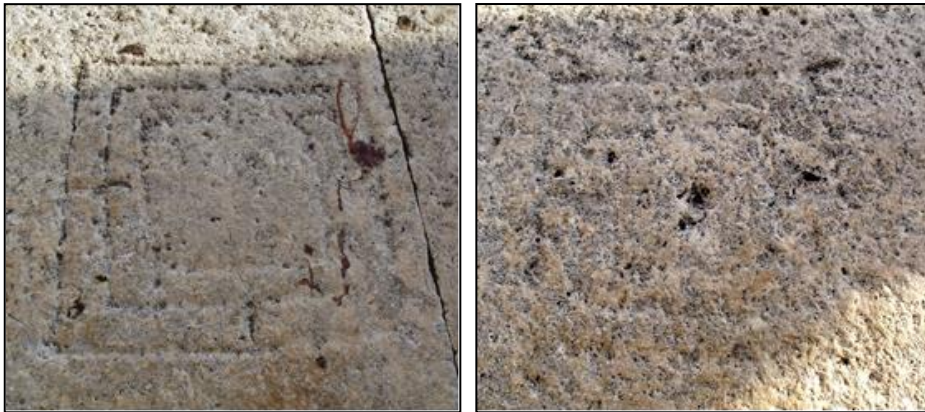

Više natpisa urezanih na jednom kamenom bloku među kojima se ističu „ZORZ GIACOMELI“ i „LUCAS DVIMOVICH“ iz 1675. godine

Inicijali urezani na zidovima zvonika: G. B., K. V., „V I D“ i B. M. (Beata Maria?)

Na prvom katu nalazimo i dva urezana grafita koji ukazuju na to da se tu igrala trilja.

Trilje urezane na prvom katu zvonika katedrale

6.4.2. Vanjski zidovi katedrale

Posvetni križevi

Na vanjskom dijelu mauzoleja katedrale nalazimo mnoštvo prikaza križeva. Većinom se radi o jednostavno uklesanim štakastim križevima, ali mogu se pronaći i dva stilizirana križa.

Posvetni križevi urezani na gotovo svim zidovima mauzoleja katedrale

Stilizirani posvetni križevi urezani na mauzoleju katedrale

Natpisi i inicijali

Baš kao i na zvoniku, na vanjskim zidovima mauzoleja također postoje grafiti s inicijalima autora, a neki i s godinom nastanka.

Inicijali „F t M“ i „S t C“ iz 1659. godine

Natpis „PAPA“ ispod kojeg su inicijali „P t B“ iz 1663. godine

„Filot“ – potpis na grčkom alfabetu uklesan na stupu periptera katedrale. Iako su većina ovakvih stupova u peripteru zapravo spolije nije isključena ni mogućnost da potpis pripada jednom od graditelja Dioklecijanovog mauzoleja.

Crteži

Osim grafita s potpisima autora, na mauzoleju se nalaze i crteži iz srednjeg vijeka.

Grafit broda na jugozapadnom zidu mauzoleja katedrale. Crtež je jednostavan i prikazuje manji brod zaobljenog masivnog trupa, visoko uzdignutog pramca i krme, nad kojim se uzdiže odeblji jarbol. Poprečno na jarbol položen je križ za malo kvadratno jedro koje se nazire na prikazu.⁹³ Može se uočiti i užad koja veže jedro za brodski trup. S lijeve strane

⁹³ PRANIČEVIĆ BOROVIĆ, 2001., str. 40

broda vidi se duga ravna linija koja vjerojatno predstavlja uže kojim je brod vezan za kopno. Na istoj strani se nalazi i druga, kraća i okomitija linija, koja bi mogla predstavljati veslo. S druge strane broda nazire se vodoravna, pomalo zakrivljena linija na čijem je kraju proširenje koje se može protumačiti kao maleni brod. Na dnu trupa i na desnoj strani vide se kratke, gusto nanizane linije, postavljene radijalno.

Ovaj crtež bio je gotovo nezapažen do 1962. godine kada ga je analizirao Duško Kečkemet. On ga objašnjava kao „prikaz votivnog, a ne biblijsko- sakralnog značenja jer je djelo nevješta pomorca ili ribara, a ne majstora kipara ili slikara“.⁹⁴ Vremenski ga je smjestio u srednji vijek, prije 14. stoljeća. Što se tiče vrste broda, Ita Praničević Boravac smatra da se ovdje radi o trgovačkom jedrenjaku.

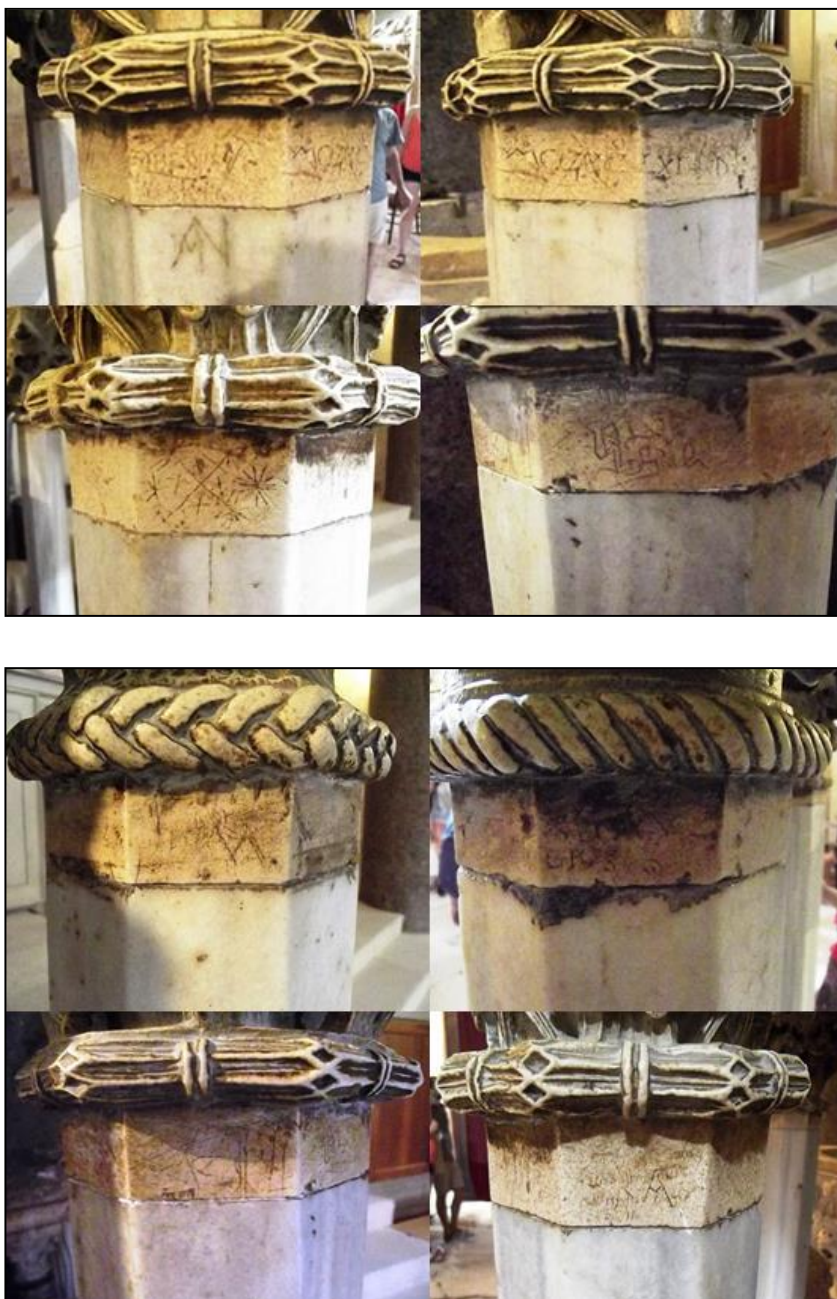

Urezani crtež kvadrata na mauzoleju katedrale

⁹⁴ KEČKEMET, 1962., str. 562

6.4.3. Unutrašnjost katedrale

Za razliku od šibenske i trogirke katedrale, u splitskoj katedrali nalazi se mali broj grafita. Jedina mjesta gdje ih nalazimo su propovjedaonica, gdje su sitno urezani odmah ispod kapitelića stupova propovjedaonice te na korskim klupama gdje su ih vjerojatno urezali članovi kanoničkog zbora.

Stupovi propovjedaonice s urezanim grafittima iz razdoblja gotike. Grafiti su razni: od inicijala, potpisa i natpisa do jednostavnih crteža.

7. Zaključak

Srednji vijek turbulentno je razdoblje u kojem se šire i razvijaju tri hrvatska grada: Šibenik, Trogir i Split. Doba je to čestih bolesti, ratova i velikih promjena u etničkim strukturama gradova.

Gradovi se razvijaju u skladu s potrebama, željama i nužnostima stanovništva koje u njima boravi. Izgled grada ovisi i o političkim zbivanjima, međusobnim sukobima i općenito, odnosima u gradu.

Širenjem ovih gradova i povećanjem broja stanovnika, rađa se i potreba za izgradnjom katedrala koje su redovito „nicale“ na najfrekventnijim mjestima grada te je izgradnja takvog zdanja predstavljala veliki događaj za svakog građanina. Katedralni trgovi postajali su središta društvenog, kulturnog i religioznog života srednjovjekovnih gradova.

Imajući tako važnu ulogu u životima ljudi tog vremena, bilo je neizbježno da zidovi katedrala postanu mjesta gdje će svi moći urezati svoj trag koji će biti vidljiv svakome, stanovniku grada, ali i zalutalom turistu.

Na svakoj od katedrala u tri spomenuta grada nalazimo mnoštvo crteža i grafita. Oni se uvelike razlikuju u svom sadržaju, oblicima i vještini prikaza, no kad su u pitanju okolnosti i motivi njihova nastanka, lako je uočiti sličnosti i poveznice.

Neki od znakova na katedralama možda su nastali slučajno, greškom nekog od graditelja, ali u većini slučajeva riječ je o namjernim tragovima koji imaju svoju semantiku. U njihova značenja ne možemo uvijek proniknuti i iako je očita autorova namjera da ostavi poruku, ona ne mora uvijek biti razumljiva neupućenima. Moglo bi se reći da je svaki od ovih crteža i grafita svojevrsna zagonetka koja čeka na objašnjenje.

Neki od grafita imali su praktičnu namjenu, odnosno poslužili su graditeljima i majstorima pri gradnji katedrale, no kod nekih je očita volja da budu viđeni i shvaćeni.

Primjeri pronađeni na katedralama u Šibeniku, Trogiru i Splitu, obrađeni u ovom radu, mogu se svrstati u nekoliko kategorija, od zidarskih oznaka, posvetnih križeva, raznih natpisa, potpisa i inicijala te konačno konkretnih crteža ljudi i stvari iz svakodnevnog života.

Zidarske oznake koje se mogu pronaći na vanjskim zidovima katedrala kao i u unutrašnjosti vidljive su svima, ali često razumljive samo graditeljima. Njihov nastanak vezan je uz samu izgradnju katedrala kao i njihove restauracije. U tu kategoriju mogu se svrstati i nacrti pronađeni na krovovima sjevernog i južnog broda trogirске katedrale koji svojom detaljnošću i složenošću otkrivaju genijalnost majstora tog doba.

Snažno vjerovanje u „vječni“ život koje je bilo usađeno duboko u svijest srednjovjekovnog čovjeka očituje se u mnoštvu prikaza posvetnih križeva koje nalazimo na sve tri katedrale, a posebno u Splitu.

Potpisi i inicijali u jednakom su broju prisutni na zidovima stolnica svakog od triju gradova, a oni nam svjedoče o želji za ostavljanjem osobnog „pečata“ u vremenu.

Crteži i natpisi pronađeni u prostoru kora u Šibeniku posebno su zanimljivi jer nam daju uvid u događanja iza oltara gdje puku nije bio dozvoljen pristup, a gdje su članovi kora u trenucima dokolice i čekanja kratili vrijeme urezujući crteže i potpisujući se.

Kraćenje vremena i rasonoda očiti su motivi nastanka grafita trilja i šaha pronađenih u Trogiru i Splitu. Oni nam govore koliko su katedralni trgovi i same katedrale bile važna središta društvenog života u srednjem vijeku.

U ovom radu obišla sam katedrale u Šibeniku, Trogiru i Splitu i fotografirala sve pronađene crteže i grafite u njihovoj unutrašnjosti i na vanjskim zidovima s ciljem da preko njih dam još jedan pogled na društvo koje je obitavalo u tim gradovima u razdoblju od razvijenog srednjeg vijeka pa sve do stotinjak godina unatrag te da se približimo onima koji su na taj način ostali zabilježeni u povijesti i čiji su tragovi ostali u kamenu da sve ove godine dijele sudbinu katedrale pripovijedajući nam o duhu svakodnevice nekih prošlih vremena.

8. Sažetak

Za potpun uvid u društvo nekog vremena potrebno je sagledati kompletne društveno-političke okolnosti unutar kojih se razvija. Ovim radom prikazan je samo dio političkih prilika potrebnih za sagledavanje nastanka komune i funkcioniranja srednjovjekovnih gradova Šibenika, Trogira i Splita te naglašen i podrobnije sagledan društveni aspekt njihova života. U progresivnom rastu i širenju ovih gradova aktivno sudjeluje njihovo stanovništvo te „rastu“ njihove katedrale. Svaka od tih katedrala ima svoje specifičnosti i poseban arhitektonski značaj, ali i jednu zajedničku karakteristiku, a to je mjesto okupljanja čitave gradske zajednice. U tako važnom i svetom prostoru, osim samih graditelja, svoj trag će ostaviti i obični ljudi, poput trgovaca, pomoraca pa čak i svećenika. Njihov trag u obliku crteža i grafita nalazimo na raznim mjestima unutar i izvan katedrala. Iako nisu nastajali sustavno i ne predstavljaju nikakav službeni model likovnog izričaja, ovakav oblik grafičkog izražavanja s vremenom je poprimio dokumentarističku ulogu i dao nam uvid u sliku društva proteklih vremena.

Ključne riječi: *srednjovjekovni grad, društvo, katedrala, crteži, grafiti*

Summary

In order to get an overall insight into a society of any given era, it is necessary to consider the socio-political circumstances in which it evolves. This paper illustrates a part of those political circumstances necessary for the understanding of the creation and functioning of medieval cities of Šibenik, Trogir and Split. The paper also highlights and offers an in-depth look into the cities' social aspects. The population plays a part in the progressive growth and expansion of each one of these cities. As a result, their cathedrals "grow" – each one of them with its own specificity and unique architectural significance – they share a common characteristic, as they represent a meeting-ground for the entire community. In such an important and sacred space, besides its builders, common people like salesmen, seamen and even priests, will also leave their mark in the form of drawings and graffiti, which are commonly found in various places both within and outside the cathedrals. Although not systematically created and not representing any official model of artistic expression, this type of graphic expression obtained a documentary role over time, and gave us an insight into the images of societies in the past.

Key words: *medieval city, society, cathedral, drawings, graffiti*

9. Literatura

ANDREIS, Pavao, »Povijest grada Trogira«, *Splitski književni krug: pisci XVII. i XVIII. stoljeća*; knjiga 3, 1977.

BABIĆ, Dunja, »Opis Trogira i njegova teritorija s kraja XVI. stoljeća«, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, Vol.24, No.24, 2012.

BABIĆ, Ivo, »O trogirskim biljezima u kamenu«, *Radovi IPU 12-13*, 1989.

BABIĆ, Ivo, »Zapažanja o zvoniku splitske katedrale«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol.1, No.100, 2007.

BELAMARIĆ, Joško, *Split- od carske palače do grada*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske / Konzervatorski odjel- Split, 1997.

BELAMARIĆ, Joško, »Pregled kulturne povijesti Šibenika u osvit modernoga doba«, *Studije iz starije umjetnosti na Jadranu, sv. II.*, Književni krug, Split, 2012.

BENYOVSKEY, Irena, »Trogirski trg u razvijenom srednjem vijeku«, *Povijesni prilozi*, Vol.16, No.16, 1998.

BENYOVSKEY LATIN, Irena, »Razvoj srednjovjekovne Operarije- institucije za izgradnju katedrale u Trogiru«, *Croatica Christiana Periodica*, broj 65, Zagreb, 2010.

BENYOVSKEY LATIN, Irena, *Srednjovjekovni Trogir, Prostor i društvo*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009.

BEZIĆ BOŽANIĆ, Nevenka, »Šibenik u Šižgoričevo doba«, *Dani Hvarškoga kazališta. Grada i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol.17, No.1, 1991.

BUŽANČIĆ, Radoslav, »Trogirski i hvarski opus Trifuna Bokanića«, *Klesarstvo i graditeljstvo*, Vol. XXI, No.1-2, 2010.

DEVETAK, Vojko, »Šibenska katedrala De ecclesia cathedrali Sibenici«, *Crkva u svijetu*, Vol.2, No.5, 1967.

ERLANDE BRANDENBURG, Alain, *Katedrala*, Zagreb, 1997.

GIBSON, Sheila, WARD- PERKINS, Bryan, »The incised architectural drawings of Trogir cathedral«, *The Antiquaries Journal*, vol. LVII, part II, 1977.

GRUBIŠIĆ, Slavo, *Šibenik kroz stoljeća*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1974.

IVANČEVIĆ, Radovan, »Mjerni trokut na trogirskoj krstionici«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol.34, No.1, 1994.

IVANČEVIĆ, Radovan, *Šibenska katedrala*, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik, 1998.

JACKSON, Thomas Graham, *Hrvatski motivi na crtežima i akvarelima 1882.- 1885.*, katalog izložbe, Split, 2006.

JELASKA, Zdravka, »Ustrojstvo društva u srednjovjekovnom Trogiru«, *Povijesni prilozi* 20, 2001.

JOVIĆ GAZIĆ, Vedrana, »Razvoj grada od kasne antike prema srednjem vijeku: Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar- stanje istraženosti«, *Arhaeologica adriatica* V, 2011.

KEČKEMET, Duško, »Naša stara pomorska ikonografija«, *Pomorski zbornik*, knjiga 1., Zagreb, 1962.

KEČKEMET, Duško, *Prošlost Splita*, Marjan tisak, Split, 2002.

KLAIĆ, Nada, *Povijest grada Trogira, Javni život grada i njegovih ljudi*, Muzej grada Trogira, Trogir, 1985.

KOLANOVIĆ, Josip, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

LADIĆ, Zoran, »Šibensko „vrijeme katedrale“. Doprinos stanovnika kasnosrednjovjekovne šibenske komune izgradnji katedrale sv. Jakova«, *Zbornik Historijskog instituta JA*, Vol. 31, Zagreb, 2013.

LIVAKOVIĆ, Ivo, *Tisućljetni Šibenik*, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik, 2002.

MARASOVIĆ, Tomislav, *Dioklecijanova palača*, Dominović, Split- Zagreb, 2008.

MARASOVIĆ, Tomislav, »Splitska katedrala u ranome srednjem vijeku«, *Archaeologia Adriatica*, 4, 2011.

MARKOVIĆ, Predrag, *Katedrala sv. Jakova u Šibeniku Prvih 105 godina*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010.

NOVAK, Grga, *Povijest Splita 1- 3, Od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. godine*, knjiga prva, Škuna, Split, 2005.

PELC, Milan, *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012.

PRANIČEVIĆ BOROVIĆ, Ita, *Prikazi brodova- prilog pomorskoj ikonografiji srednjovjekovne umjetnosti u Dalmaciji*, magistarski rad, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2001.

PRIJATELJ, Krno, *Splitska katedrala*, Biblioteka Buvina, Split, 1991.

RAPANIĆ, Željko, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Književni krug, Split, 2007.

ZENIĆ, Milivoj, *Šibenska katedrala*, Šibenska biskupija, Šibenik, 2003.

ZORIĆ, Magda, »Simbolika na nekim ranosrednjovjekovnim kamenim spomenicima«, *Starohrvatska prosvjeta III/ 21*, 1991.